Sri Sharada Peetham, Sringeri
MANUSCRIPT PRESERVATION CENTRE

A/C. NO. NEW 217 OLD 196

FOLIO 080

TITLE

1. अवयवचिन्तामणिव्याख्या ।
2. तर्कभाषा ।
3. चिन्तामणिअनुमानखण्ड ।

శ్రీ॥ రఘుదేవీయావయవచింతామణిశివశ్రీభశ్రీప్రారంభః॥శ్రీ

అవయవం।రఘు శ్రీమహాగణపతయేనమః॥ నిర్విఘ్నమస్తు॥ కేవలాన్వయ్యాదిహేతుకానుమాననిరూపణానంతరం న్యాయాదినిరూప
ణాయ సంగతత్వశంకాం నిరాసార్థం సంగతిం ప్రదర్శయన్ శిష్యావధానాయ ప్రతిజ్ఞాని తత్తద్వత్త్వాదితి। తత్ పూర్వం
౧ నిరూపితం స్వార్థానుమానం। కేవలాన్వయ్యాదిహేతుకానుమానం। పరార్థం పరవిపాదవిషయార్థసాధకం। న్యాయసాధ్యం।
న్యాయస్తయోః॥ ఇతి తత్ప్రానంతరం తయోః కార్యకారణసంగత్యేతి పూర్వరాశీయం। తథా చ పూర్వనిరూపితపరార్థానుమా
నం న్యాయసాధ్యమితి తయోః కార్యత్వసంగత్యా న్యాయాదయో నిరూప్యంత ఇతి నిరూప్యంత ఇతి సార్థః। తత్ర
న్యాయత్వమవయవాదిమత్వం। సమస్తరూపోపపన్నత్వాదితి। సమస్తరూపోపపన్నం। అసత్ప్రతిపక్షితత్వాబాధితత్వపక్ష
సత్వసపక్షసత్వవిపక్షావృత్తిత్వాత్మకపంచవిశేషణవిశిష్టం। తథా చ తథావిధపంచవిశేషణవిశిష్టలింగజ్ఞానజన
౨ కవాక్యం న్యాయ ఇత్యర్థః। తత్ర వాక్యమితి। నిరుక్తవిశేషణవిశిష్టహేతురితి వాక్యమిత్యర్థః। జ్ఞానత్వాదితి। అను
మితిచరమకారణలింగపరామర్శః। అసత్ప్రతిపక్షితత్వాదిపంచవిశేషణవిశిష్టహేతుజ్ఞానం తత్ప్రయోజకీభూ
తం యద్ జ్ఞానజ్ఞానం తజ్జనకవాక్యత్వం న్యాయత్వమిత్యర్థః। అత్ర ప్రతిజ్ఞాదివాక్యపంచకచన్యాయాంధమాదాయ

అవ।చిం।రఘు। ప్రతిజ్ఞాదిపంచవాక్యరూపవాక్యైకలక్షణం సంగమయతి ప్రతిజ్ఞాదీతి। ఏకవాక్యతయా విశిష్టవిషయకైకాన్వయ
బోధతాత్పర్యకతయా। నన్వర్థవిశిష్టజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాదిపంచకస్యాయ ఏకవిశిష్టార్థస్తద్విషయకంజ్ఞా
౧ నం తేనేతి। తాదృశవిశిష్టార్థవిషయకజ్ఞానేనేత్యర్థః। విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిమానాంతరమితి। పక్షవృత్తిత్వాది
విశేషణం జ్ఞానాత్మకస్వస్వరూపకారణాంతరమిత్యర్థః। ఉద్భావ్యతే। సంపాద్యతే। నచేతి। తథావిధకారణేన
చేత్యర్థః। పరామర్శ ఇతి। అసత్ప్రతిపక్షితత్వాదివిశేషణావిశిష్టలింగజ్ఞానమిత్యర్థః। తథా చానయోః ప్రత్యే
కత్వే తథావిధపరామర్శద్వయోర్జనకశాబ్దజ్ఞానజనకత్వసత్త్వాల్లక్షణసమన్వయ ఇతి భావః। ననుప్ర
తిజ్ఞాహేత్వోరయంపదానుషంగకత్వే ఉపనయనిగమనయోస్తు పరస్పరార్థాన్వితవిశిష్టైకార్థవిషయ
కశాబ్దబోధజనకత్వసంభవేపి ప్రతిజ్ఞాహేత్వవయవాదేనేతరావయవార్థేనసహాన్వయబోధజ
నకత్వం తాత్పర్యాసంభవాత్। అన్యథా ప్రతిజ్ఞానిగమనాదేరప్యేకవాక్యతయా ఏకాన్వయబోధజన
కత్వాపత్తేః। తాత్పర్యకల్పనాయా అవిశిష్టత్వాత్। తథా చ ప్రతిజ్ఞాదివాక్యపంచకస్యైకాన్వయబోధప

వాప్రసిద్ధిః। క-ఖంతమాదాయ లక్షణసమన్వయ ఇతి చేత్ అత్ర మణికారమతానుయాయినః। ప్రతిజ్ఞాహే-
తోరప్యుదాహరణేన సహ [illegible] న్వయబోధజనకత్వే కిం బాధకం। నచ తాత్పర్యాభావః। తస్యాపి సర్వ-
జ్ఞాపరిచ్ఛేద్యత్వేన తథా వక్తుమశక్యత్వాత్। నచ తథా సతి నిగమనేన సహైక-వాక్యతయా ప్రతిజ్ఞాదేరన్వయ
బోధప్రసంగః తాత్పర్యకల్పనాయా అవిశిష్టత్వాదితి వాచ్యం। తయోరేకాన్వయబోధజననే తాత్పర్యా-
భావేపి తాత్పర్యభ్రమేణ తథావిధాన్వయబోధోపపత్తేః భవతామపి దురపహ్నవత్వాత్। యది చ తత్ర తాత్ప-
ర్యభ్రమానభ్యుపగమేన తథాపత్తిం వారయేత్ తదా మన్మతేపి నిగమనాదౌ ప్రతిజ్ఞాద్యవ్యవహితోత్తరత్వా-
దిరూపానుపూర్వీకభ్రమానభ్యుపగమేన తథాపత్తిం వారయితుం శక్యత్వాత్। తథా చ ప్రతిజ్ఞావ్యవహితో-
త్తరహేత్వవయవావ్యవహితోత్తరోపనయావ్యవహితోత్తరత్వరూపానుపూర్వీకవిషయక-నిగమన
విశేష్యక-జ్ఞానాత్ తథావిధవిశిష్టార్థవిషయకాన్వయబోధతాత్పర్యజ్ఞానసహకృతాత్ తథావిధవిశిష్టా-
ర్థవిషయకైకాన్వయబోధోత్పత్తౌ బాధకాభావేనోక్తానుపపత్తేరభావాత్। అథోదాహరణం ఘట
ఽదాహరణావ్యవహితోత్తరం

అవచ్ఛే।రహ।

కీభూతప్రథమయత్పదేనమహానసఉపస్థాప్యతేతథావిధద్వితీయయత్పదేనమహానసభిన్నముపస్థాప్యతేతథా
బోధాహరణవాక్యార్థధూమవన్మహానసంవహ్నిమత్ధూమవన్మహానసభిన్నంవహ్నిమదిత్యన్వయబోధః ఏ
౨ వంబోధాహరణార్థానామేవపరస్పరవిశిష్టాన్వయబోధోదుర్లభః సుతరామితరార్థేనసహతదర్థా
నాంతథేతిచేన్న।ఉదాహరణఘటకీభూతయత్తదద్వయసన్నిధ్యాపాంతవాక్యస్యవహ్నిమ[?]ధూమవ్యాప
కవహ్నిబోధకత్వయత్కత్వగ్రాహకత్వేనతదర్థానాముదాహరణాంతర్ఘటకతయోదాహరణవా
క్యార్థస్యధూమవ్యాపకవహ్నిసంబంధిధూమవత్తదితరాన్వయవాక్యేనసహాన్వయబోధబాధకాభావే
నానుపపత్తేరభావాత్।నచతథాపిప్రత్యేకాన్వయవిశేష్యార్థాంతరస్యబుద్ధిబోధస్యాపితథావిధవిశేషణాచ్ఛిన్నా
నాత్మకమహావాక్యార్థవిషయకబోధజనకత్వేనానుమితిచరమకారణప్రయోజకతయాతదుదా
దాయత్వేకవాక్యతాపత్తిరితివాచ్యం।ధూమచ్ఛిన్నస్యవహ్నిసంబంధిపర్వతాభిన్నధూమవ్యాపకవ
హ్నిసంబంధిధూమవదభిన్నవహ్నివ్యాప్యధూమవదభిన్నపర్వతవిశేష్యకవహ్నివ్యాప్యధూమచ్ఛిన్నాచ్ఛిన్నా
చ్ఛిన్నా

వ్యవహితసంబంధ్యుపాదవిషయకశాబ్దబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నకార్యతానిరూపితకారణతావచ్ఛేదకీభూతానుపూ
ర్వీకఘటకప్రతిజ్ఞాదిపంచకవృత్తిపంచత్వసంఖ్యావ్యాప్యతాప్రత్యే[illegible]యస్య తథావిధవచనకదంబత్వేన వివక్షిత
త్వాత్। అత్ర తథావిధానుపూర్వీకవిశేషణకోపాదానాన్నవృత్తిమాత్రం ప్రతిజ్ఞాదివాక్యపంచకేऽతివ్యాప్తిః। నా
వ్యసాధనసాధనభిన్నన్యాయలక్షణస్య మధువిభిన్నతయా నావ్యాప్తిశంకావకాశ ఇతి పరమరహస్యం। న్యా
యావయవలక్షణమాహ అనుమిత్యాది। అత్ర శాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వమాత్రముదాసీనవాక్యేऽవ్య
తివ్యాప్తమతస్తథావిధప్రయోజకశాబ్దజ్ఞానజనకతాం న్యాయాంతర్గతత్వజనకం। తథా చ న్యాయాంత
ర్గతత్వే సతి శాబ్దజ్ఞానజనకవాక్యత్వం న్యాయావయవత్వమితి న్యాయావయవలక్షణ[illegible]కార్థః। నను
పంచ ప్రతిజ్ఞాద్యేకదేశ ఏవ హి ప్రమదావాక్యాదావతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం। ప్రతిజ్ఞాదిజన్యతత్తదర్థవిషయకసమూ
హాలంబనాత్మకశాబ్దజ్ఞానే ప్రతిజ్ఞాదిజన్యతావచ్ఛేదకధర్మావచ్ఛిన్నపంచజన్యతాజన్యతమజన్యతానిరూ
పితకారణతావచ్ఛేదకతాపర్యాప్త్యధికరణానుపూర్వీకత్వస్య శాబ్దబో[illegible]జనకత్వేన వివక్షణాద్వ్యవహి

అవాన్తరేషు। మత్త్వాదినిష్ఠానుయోగితాకస్తు తత్తద్వ్యక్తిద్వయాన్యతరాధికరణత్వాభావాన్న తత్రాతివ్యాప్తిరితి। న చ సదాంశివః పుం
చ్ఛేః దేవదత్తాదిత్వాదిప్రతిబద్ధఘటకీభూతాకాశవః [illegible] ఇతి భాగాతివ్యాప్తేః తస్యాపి పర్యాప్తప్రతిబద్ధచన్ద్రతావ
౪ చ్ఛేదకధర్మావచ్ఛిన్ననిరూపితచినకతావచ్ఛేదకతాపయాన్యతరాధికరణానుయోగికత్వాదితి వాచ్యం। స్వఘ
టితవాక్యప్రతిపన్ననిర్ధర్మత్వేన తత్సతి తథావిధానుయోగికత్వం తత్త్వమితి లక్షణకరణా [illegible] మనచ్ఛి
నకం వాక్యాన్యాయః। తథావిధవాక్యఘటకీభూతం వాక్యాన్యాయాంవయవత్వేఽపి ప్రాచీనకల్పితన్యాయతద
వయవలక్షణయోఽపేక్షా చేచ్చేమాహ [struck through] ఇతి। ప్రాచీనకల్పితన్యాయతదవయవలక్షణయోరపేక్షాత ఏవ తత్త్వరక్షః।
[illegible]పిత్థాప్రపూర్ణామవానయమితి వాక్యమితి। తథావిధధూమవానయం [illegible]త ఇత్యాకారకబోధజనక। త
థాచాయమితి వాక్యమిత్యర్థః। [struck through] ఇతి। తదపి వాక్యఘటకీభూతం తత్తథాపదజత్యర్థనిన్యాయ తదవయ
వలక్షణేతి। యథా సంస్థానాన్వయః। [illegible] తత్రాతివ్యాప్తిరసంగతేవేనామాధనయోం ఖండెనాంన్వయస్యాప్యపి
తన్నతయాం తథావిధవాక్యేనవహ్నివ్యాప్యవిశిష్టధూమమసుంబంధ్యభిన్నః పర్వత ఇతి బోధజననేన వ్యాప్తివి

శిష్టైః తు విశిష్టపక్షావగాహిపరామర్శానాం ఇత్యత్ర [illegible]। తాదృశవాక్యైరిత్యర్థః। [illegible] ౪
తాదృశవాక్యఘటకశబ్దాంతరాపదేన ఘటిత ఇత్యర్థః। [illegible]। విశేషణాంశజ్ఞానాదివిషయాం పరా
మర్శజనకస్యేత్యర్థః। [illegible] ఇతి। జనకైకాధికాభావాదిత్యర్థః। అయం భావః। ఘటం తత్సంఘటః ఇదం
ప్రత్యక్షమనుమితాద్యర్థం నిశ్చితాభావప్రతియోగితావం జన్యఘటస్యైవపదార్థసాదృశ్యశక్తి-శిశ్వం
త్రసాస్యేవయానుభవాదశ్య నివాంతాంతరిక్త-యోనానామర్థయోరేవ జదాన్వయస్యోపపత్తిసత
యాం ప్రకల్పితస్యశాబ్ద్యయతథాఽపదా [illegible] స్యవ్యాప్తివిశిష్టధూమస్యపవనతత్వాప్తివిశిష్టసంయోగం
జన్యం జంధినభాజనాధకాభావ ఇతి తథావిధజ్ఞానస్యపవనతత్వధర్మితావచ్ఛేదక-క-[illegible]విధేయకా
నుమితిజనక-త్వాస్యపరామర్శత్వవ్యాఘాతఇతిద్వ[illegible]ం॥ నన్వియం వయవనస్య న్యాయత్వమంగీకు
వర్తాం మతమాహ [illegible] తి। [illegible] ఇతి। తం ముఖాదిత్యర్థః। పరామర్శప్రయోజక-వాక్యత్వ
స్యాన్యాయపదశక్యతావచ్ఛేదక-త్వమితి శేషః। [illegible] పతి పూర్వోక్తం పద్యయోః తివ్యాప్తిరిత్యత్ర ఉక్తం [illegible]

అవా।ఖం।రభు వా[illegible]తత్త్వాది। విశేష[illegible]ఇతి। ప్రతిజ్ఞాదివాక్యపంచకాపేక్ష-యా విశేషాభావాదిత్యర్థః। [illegible]ఇతి। తథా చాయ
మితి శబ్దోపపత్త్యర్థః। తథా చ తత్సాధ్యపిలక్షణమపి స్తత్రాతివ్యాప్తిరితి భావః [illegible]ఇతి। బల్వవివాదయోరి
ఝ౫ త్యర్థః। [illegible]। జిజ్ఞాసోక్త·మేవేత్యర్థః। అ[illegible]ఇతి। న్యాయప్రయోగ ఇత్యర్థః। [illegible]
[illegible]ద్యాది। పక్షే వ్యాప్తివిశిష్టధూమాదివైశిష్ట్యబోధే జిజ్ఞాసానాకాంక్షేత్యర్థః। త[illegible]ఇతి ప్రథమమి
వం త్యనేన ప్రసంగః। తథా చ ప్రథమం తథా చాయమితి వాక్యప్రయోగే క్రియత ఇత్యర్థః। న[illegible]ఇతి। అర్థాంతరా
త్ర ఇ-నిగ్రహస్థానప్రసంగాదిత్యర్థః। తథా చ న్యాయస్య ప్రథమతో వాదివాక్యే నియమాన్న్యాయ
తదితరాంతస్య ప్రథమతో నిరాకాంక్షితత్వాపి తథా చాయమితి వాక్యస్య ప్రథమతోభిధానమేవ
శ్యక-మితి। అర్థాంతరప్రసంగ ఇతి భావః। నను నియమానాక్రాంతస్థలే అజిజ్ఞాసితాభిధానమర్థాం
తరం స్యాత్ తస్య లేత్తా[illegible] నియమసత్త్వేపి ప్రథమం తదభిధానేర్థాంతరప్రసంగ ఇత్యత ఆహ అపి
చేతి। నియమసత్త్వే జిజ్ఞాసితాభిధానస్యార్థాంతరత్వాభావ ఇత్యర్థః। పక్షపూరణాదేరపీత్యాదినా న్యాయ

లక్షణావచ్ఛిన్నత్వనివేశగౌరవాత్తదా మనస్తయాం చక్రత్వమేవ సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వమిత్యపి త్యక్తుం శక్యం సాధ్యతాత్వం
కిం నాభ్యుపేయత ఇతి భావః। ఆకాశాత్మావిరహాం స్తుల్యవత్తినయమసత్వే తత్రైవాత్మాపి విచ్ఛిన్నాం విరహః
ప్రతియోగితాభేదానాభావాంతరత్వసంపాదక ఇత్యభినవః। యదిచనియమాంగత్వ ఇత్యనవేక్ష్య సామాన్యతో
అవచ్ఛిన్నభేదాభిధానమభావాంతరం — — — ఘటవత్తా ప్రసంగాత్ సాధారణసాధ్యలక్షణే వి
శేషణమనావాదసాకాంక్షే తస్య ప్రసక్తప్రతియోగిభేదాభావాంతరప్రసంగ ఇతి సత్ప్రతిపక్షో సాధ్యల
క్షణమితి విభావ్యతే తదావచ్ఛిన్నత్వఘటితోపాదానే సాధ్యలక్షణే విభూవాంతరత్వాభావాంతరదో
షోదురుద్ధర ఇతి భావః। యత్తు ప్రతిచ్ఛిన్న దశం భావయవచ్ఛిన్నభేదావచ్ఛేదకం ప్రాంతి మూపత్యభా
విభాజాతీయస్యాభిన్నత్వనచావచ్ఛేదకత్వం సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వమితి సాధ్యలక్షణం ఏవం ప్రతిచ్ఛిన్నత్వవిశే
షయవచ్ఛిన్నత్వవిశేషాభేదోపి లక్షణే సామాంప్రతిమపేత్యభావ విభాజాతీయస్యాభిన్న
నచావచ్ఛిన్నత్వం సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వమితి సాధ్యతావచ్ఛేదకలక్షణం వదంతి తత్తుచ్ఛమవధేయం। అన్యత్ప్రతి॥

అవాపాంరకము

విజాతీయమితి। ప్రతియోగ్యాదిపంచపాంశవృత్తిత్వమపహాయ కార్యార్థం భావాంతరవృత్తివైజాత్యేనేయమిత్యర్థః।
తద్విషయజనకత్వం తాదృశవిజాతీయశాబ్దబోధజనకత్వం। తల్లక్షణాంశాతి। న్యాయాంవయవలక్షణామిత్యర్థః।
౬ బోధనవిశేషేతి। విజాతీయశాబ్దబోధనేత్యర్థః। తద్బోధనేతి। విజాతీయశాబ్దబోధేనేత్యర్థః। దున్నిరూపమితి।
దురుపపన్నమిత్యర్థః। తథాచ జనకతావచ్ఛేదకఘటితత్వేన స్వాభావికత్వనియతపూర్వవర్తితావచ్ఛే-
దకధర్మవత్త్వరూపతజ్జనకత్వస్య తద్జ్ఞానాధీనతయా చ విశేషజనకత్వజ్ఞానస్య తజ్జనకతావచ్ఛేదకరూ-
పేణాసంభవేనాసంభవ ఇతి భావః। ఇతీతి। అన్యోన్యాశ్రయాదిత్యర్థః। తద్విచారతస్త్వితి। ఏవకారో భిన్నక్ర-
మేణాన్వయః। తథాచ తాదృశధర్మస్యాజ్ఞానేఽప్యేవ విజాతీయశాబ్దబోధజనకత్వస్య లక్షణాత్వస-
ంభవాదిత్యర్థః। ప్రకృతే తు తాదృశధర్మాంశభావాంశదర్శితలక్షణాంతరాసంభవ ఇతి భావః। నను పూర్వ-
పూర్వవిశేష ఏవ తాదృశధర్మోఽస్త్వితి వాచ్యం। ఆనుపూర్వీవిశేషస్య వర్ణతో వస్తుతో వా పూర్వవర్తితో గ్రహమానేతి
నానావిధప్రతియోగ్యాదిసాధారణానాం తేషామనుగతత్వాసంభవేన తథాత్వాసంభవాదితి। నను జనకత్వం జనకతా-

వచ్ఛేదకఘటితం అపి త్వతిరిక్తం తథా చ తద్భిన్నకతావచ్ఛేదకం వినాపి తద్భిన్నకత్వేనాద్యస్య చ్ఛేద భిన్నకత్వవ్యాఖ్యానేనాభా
ధకాభావాన్యోన్యవదిశ్చేత్తత్ప్రలక్షణం తర్హి సంభవ ఇత్యత ఆహ అన్యథేతి। తాదృశానుగతభిన్నకతావచ్ఛేదకం
వినాపి తన్నిష్ఠభాతీనాం ప్రకార ఇత్యర్థః। భాతిసంకరప్రసంగ ఇతి। తుల్యయుక్త్యేకఘటఘటకాభావసా
ధారణ్యాపి భాతివిశేషస్య ప్రకారాంతరాపత్త్యేతమాదాయ ఘటత్వపటత్వాదిభాతీనాం సాంకర్యప్ర
సంగ ఇత్యర్థః। తథా చైతాదృశబాధకే సతి అనుగతభిన్నకతావచ్ఛేదకం వినా తన్నిష్ఠభాతీనాం నైకర్య
మిత్యవశ్యం వాచ్యం। ఏవం చ ప్రత్యేకభాతివిశేషప్రమాణాభావేన తద్ఘటితలక్షణమనుపపన్నమేవేతి భా
వః। తత్రేతి। తేషు నానాయావయవేషు మధ్య ఇత్యర్థః। సాధ్యనిధేర్థః। సాధ్యమోదకవాచ్యస్య సాధ్యవద ఇతి।
వహ్నిమదాదావిత్యర్థః। తేనాపి వహ్న్యభిమానసాధ్యమోదకభిన్నాదితిభావః। కించిత్తు తథ్యాది। అత్ర తథా
విధభిన్నకత్వసతిత్వం తం నాయాయావయవత్వసతిత్వం చ కించిత్। బుద్ధిస్థత్వం చ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రకారకతద్ధర్మా
వచ్ఛిన్నసాధ్యకత్వం తథా విధానుమిత్యనుమితివిషయకత్వం పక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టేనాధ్యతావచ్ఛేదక

అవచింతరేషు। విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిత్వం తథావిధానుమిత్యనతిరిక్తవిషయకత్వం తథావిధానుమితివిషయతావ్యాప్యవృత్తివైలక్ష-
ణ్యశాలివిషయతాశూన్యత్వం। ఏవంచప్రకృతసాధ్యాభావవత్త్వప్రతిపక్షతావచ్ఛేదకవిశిష్టపక్షసాధ్యతా-
౭ వచ్ఛేదకవిశిష్టసాధ్యవైశిష్ట్యావగాహితద్ధర్మావచ్ఛిన్నపక్షకతద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యకానుమితివిషయతావ్యా-
ప్యవృత్తివైలక్షణ్యశాలివిషయతాశూన్యబోధజనకతావత్త్వం తద్ధర్మావచ్ఛిన్నపక్షకతద్ధర్మావచ్ఛిన్న
సాధ్యకప్రతిబంధకత్వమితిలక్షణార్థః। అత్ర ద్రవ్యం పర్వతో వహ్నిమానితి వాక్యతివ్యాప్తి
వారణాయ ప్రకృతసాధ్యాభావవత్త్వప్రతిప్రకృతత్వమత్ర తద్ధర్మావచ్ఛిన్నపక్షకతద్ధర్మావచ్ఛిన్న
సాధ్యకత్వం। అభిధేయం ద్రవ్యజ్ఞానం చ సత్త్వజ్ఞేయం ద్రవ్యాదితత్వబోధే హి త్వావయవే విషయతావచ్ఛిన్న
పక్షకద్రవ్యజ్ఞానజ్ఞేయత్వసాధ్యకప్రతిబంధలక్షణాతివ్యాప్తివారణాయ సాధ్యాభావవత్తద్ధర్మా
వచ్ఛిన్నపక్షకత్వనివేశః। ఏవం పర్వతో ద్రవ్యవానితి బోధే ద్రవ్యవ్యాప్యధూమవానయమిత్యుపనయే ద్ర
వ్యవ్యాప్యధూమవత్త్వావచ్ఛిన్నసాధ్యకపర్వతత్వావచ్ఛిన్నపక్షకప్రతిబంధలక్షణాతివ్యాప్తివారణాయ పక్ష-

న్త్రీయం విషయవేతద్ధర్మాన్తరాచ్ఛిన్నసాధ్యతాకత్వనివేశః। అత్ర ధూమాంధూమాందాలోక-వాంకరవహ్నిమాన్ ధూమా
దిత్యాదౌ హేతుత్వవిషయవేతవ్యాప్తిఘటకే యాపక్షతావచ్ఛేదక-విశిష్టసాధ్యవైశిష్ట్యావగాహిత్వనివేశః నచ
తథావిధహేతుత్వవిషయవచ్ఛిన్నాధేయతాతథావిధానుమితివిషయతాం వ్యాప్త్యేతయా ద్రవ్యమజ్ఞానజ్ఞత్వాత్
ప్రమావిశేష్యతాత్వం తదాత్రయాణాం తమావిశేష్యతానాం పవిషయతానాం విత్వసత్త్వేన తద్ఘ
స్యత్వరూపవిశేషణావిరహాత్ తథా తథావిధభూధానవచ్ఛేదక-హేతుత్వవిషయవేతవ్యాప్తిఘటితవాచ్యం। ప్రకృ
తే ప్రమావిశేష్యతా తద్భిన్నత్వైకత్వైలక్షణ్యవైలక్షణ్యనివేశాత్। నచ తత్రాతివ్యాప్తివారణా
య పక్షే సాధ్యవైశిష్ట్యావగాహిత్వనివేశోఽస్తు కింపక్షే పక్షతావచ్ఛేదకనివేశనేతి వాచ్యం। తథా సతి ప్రమే
ప్రమేయత్వవదభిధేయం ద్రవ్యజ్ఞానజ్ఞానీయం ద్రవ్యాదిత్యాదౌ హేతుత్వవిషయవేతవ్యాప్తేః। తద్ఘ్నస్వభాధ
స్యవిషయతాకాభిధేయపక్షే సాధ్యవైశిష్ట్యావగాహిత్వాదిః। నచ తథావిసాధ్యసాధ్యతావచ్ఛేదక-వైశిష్ట్య
నివేశప్రయోజనాభావాదితి వాచ్యం। విషయత్వం ప్రమేయమభిధేయత్వవహ్నివాద్యత్వవత్ప్రమేయం

అవ్యాపిత్వాంశేషు। నిత్యాభావాభావత్వవయమితివ్యాప్తేః। తద్ఘటత్వాభావాధికవిషయతాత్వరూపత్వ-త్తావచ్ఛేదక-విశిష్టప్రతియోగచ్ఛిన్న

ఛిన్నచ్ఛిన్నాంత్యక-వాచ్యరూపసాధ్యవైశిష్ట్యవగాహిత్వస్య సత్వాదుపనయస్య యం పదార్థానుషంగక-శ్లైవర్ణ

౮ తత్వవిశిష్టవహ్నివైశిష్ట్యవగాహిబోధజనక-తస్య వ్యాప్తిమానితి నిగమనే పవనతత్పక్ష-క-వహ్నిసాధ్యక-

ప్రతిబన్ధలక్ష-ణాతివ్యాప్తివారణాయ తద్భావవిషయతాశూన్యత్వనివేశః। న చాత్ర సమితే తద్ధర్మా-

వచ్ఛిన్నపక్ష-క-త్వనివేశనప్రయోజనాభావ ఇతి వాచ్యం। అయం పదార్థానుషంగక-శ్లైతస్య వ్యాప్తిమానితి ని

గమనే పవనతదాపవచ్ఛిన్నపక్ష-క-వహ్నిసాధ్యక-ప్రతిబన్ధలక్ష-ణాతివ్యాప్తిః తద్ఘటత్వాభావాధివహ్నితావచ్ఛి

న్నసాధ్యకాయాం వహ్నివ్యాప్యధూమవచ్ఛిన్నచ్ఛిన్నవహ్నిమత్వధర్మావచ్ఛిన్నత్వం వహ్నిమానిత్యనుమి

తిస్థవిషయతాం వ్యాప్తివైలక్ష-ణ్యశ్రయవిషయతాం వ్యాప్తివైలక్ష-ణ్యశ్రయవిషయతాశూన్య

త్వసత్వాత్। న చ తథాప్యత్ర తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యక-త్వవిశేషణం వ్యర్థమితి వాచ్యం। అయం పదార్థాను

షంగక-శ్లైతస్య వ్యాప్తిమానితి నిగమనే పవనతదాపవచ్ఛిన్నపక్ష-క-వహ్నితావచ్ఛిన్నసాధ్యక-ప్రతిబన్ధలక్ష-

నోతివ్యాప్తేః తచ్ఛూన్యత్వాభావాదేవ వర్తతేతి పచ్ఛూన్యత్వపక్షే-చ-వహ్నివ్యాప్యత్వాభావమజ్ఞానమజ్ఞానం వ్యాప్త్యవిశిష్టవహ్నిసాధ్యకాం

సమితి విషయతావ్యాప్యవృత్తివైలక్షణ్యాత్ తద్విషయతాకాంన్యత్వసత్వాత్ అత్ర తద్ధర్మావచ్ఛిన్నపక్ష-చ-త్వం తద్ధర్మ

వయోరవ్యాప్యవచ్ఛేదకతానిరూపితపక్ష-విశేష్యతాకత్వం ఏవం తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యక-త్వమపి తద్ధర్మావయోర

వ్యాప్యవచ్ఛేదకతానిరూపితసాధ్యనిష్ఠప్రకారతాకాలిత్వం బోధ్యం। నాతోఽపదధిశేషస్థలేతి వ్యాప్తిరితి ధ్యేయం॥

అథ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిప్రతిజ్ఞావాక్యజన్యపర్వతో వహ్నిమదభిన్న ఇత్యాదిశాబ్దబోధ ఏవ హేతువ్యాప్తి

తేన తు పర్వతవిశేష్యక-సంయోగసంబంధేన వహ్నిప్రకారక-బోధః సామానాధికరణ్యేనాభేదాతిరిక్త-సం

బంధేనాన్వయబోధానంగీకారాత్ తథా చ ప్రతిజ్ఞావాక్యే పక్షే సాధ్యవైశిష్ట్యావగాహి బోధాభావ

క-త్వపిల్లక్షణాసంభవప్రసక్తమితి చేన్న। సామానాధికరణ్యేనాభేదాతిరిక్త-విభక్త్యర్థేతరాతిరిక్త-సంబంధేనైవా

న్వయబోధే సామీప్యేనాపి దృష్టాంతే విభక్త్యర్థేతరసంయోగాదిసంబంధేన తయోరన్వయబోధాంగీకారా(ద)

దితి విరహాత్ అత ఏవ సామానాధికరణ్యేనాన్వయబోధే విభక్త్యర్థేతరపక్షతిస్సంత్రమితృషిసంగచ్ఛతే। అన్యథా

౨ ప్రతిపాదితాభేదప్రకారమాత్రానాదిహేమతుబర్థేతరసంయోగస్యాపి విభక్త్యర్థేతరసంభవాదితి భావః॥

అవయవాంతరేషు

తాదృశాన్వయబోధనే శక్తిసిద్ధ్యా తత్త్వజ్ఞానానుపపత్తేరితి సారం। యది చ నామార్థయోరభేదాతిరిక్త-సంబం
ధేనైవాన్వయబోధో వ్యుత్పన్న ఇతి మతం తదైతల్లక్షణానాం సంభవస్తథాపి లక్షణాంతరమాహ
అనుమిత్యనాతిరిక్త-విషయక-పదమిత్యాది। అనుమిత్యనుత్పన్నానతిరిక్త-విషయక-పదమిత్యర్థః। లిం
గావిషయకత్వమితి। లింగపదం లింగత్వపరం తథా చ సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యగమకతావిషయకహే
తుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నహేతునిష్ఠవ్యాప్తిప్రకారతాకతాదృశవ్యాప్తివిషయతాశాలిశాబ్దబోధజన
కత్వం న్యాయానవయవత్వం ప్రతిజ్ఞాత్వమితి లక్షణార్థః। అత్రోదాహరణోదాహృతవ్యాప్తివార
ణాయ శాబ్దత్వం శాబ్దబోధవిశేషణం। నహ్యన్వయవ్యతిరేకవ్యాప్త్యుభయసాధారణం తాదృశవ్యా
ప్తిత్వముల్లిఖ్య తాదృశబోధజనకే యథాకథంచిదుదాహరణోదాహృతివ్యాప్తివారణాయ తత్ర
భవతు శాబ్దత్వమితి వాచ్యం। హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నహేతునిష్ఠసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననిరూపితా
న్వయవ్యాప్తిహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నహేతునిష్ఠసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభావవ్యాపకత్వభంత

భావప్రతియోగిత్వరూపవృత్తిరేవ వ్యాప్త్యైర నిరూపితస్య తథావిధవ్యాప్త్యభ్యుపగమాత్ అత్ర వహ్నివ్యాప్యధూమవ
వాన్ పర్వతో వహ్నిమాన్ ద్రవ్యత్వవ్యాప్యధూమవాన్ పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిప్రతీతిసంగ్రహాయ ఏవం
తత్ర వహ్నిదశా వహ్నిత్వేన ద్రవ్యత్వా వహ్నిదశా వహ్నిత్వయో నివేశః । నచాస్మిన్ లక్షణే ఘటాదావాదివత్త్వాదివిశేష్యత్వాద
యమితి వ్యాప్తిః తత్రత్వయో హేత్వవ్యాప్యవిషయకత్వాదితి వాచ్యం । హేతుత్వావచ్ఛేదకసత్త్వేనేతి తద్విశేషణా
శాదానాం । అనుమిత్యసాధ్యానతిరిక్తవిషయఘటితలక్షణేనాతిరిక్తవిషయకత్వస్యావ్యాప్యవృత్తివ
హనిగమనసాధారణ్యాది । నచ పరామర్శే హేతుః । నానుమిత్యనతిరిక్తవిషయకే [illegible] సన్నియావయవః
ఏతదేవోపపాదయతి । అధికేతి । తథా చ నిగమనేచ్ఛాద్యోర్దే అనుమితివిషయీభూత
తదాదివిషయకత్వే అనుమితివిషయతావ్యాప్యత్వం యద్యపి తదాశ్రయీభూతవిషయ
తాదృశాప్యత్వరూపానతిరిక్తవిషయకత్వేన చాన్యనిగమనేతి వ్యాప్తిః తదధీనత్వాన్యయావయవ
తాదృశరూపవిశేషణఘటితలక్షణాన్యత్త్సత్వాత్ తత్ప్రతిపాద్యత్వాద్వేతి తద్విరహాయ తదుపా

శాబ్దబోధజనకం

అనుమానరథం

దానమితి భావః। ననునిగమనస్యైతత్క్రమబాధితత్వాదివిషయకబోధజనకత్వం తత్ర తద్బోధకపదాభావా

దితిచేన్న। నిగమనఘటకీభూతతత్పదస్య అబాధితత్వాదివిశేషణవిశిష్టహేతూపస్థాపకతయా తత్సవర్ణ

౧౦ నామ్నైన లక్షణాసత్వస్యైవ ప్రవాదమూలత్వాత్। అథవా నిగమనవాక్యైకవాక్యతాపన్నవ్యాప్తివిశిష్టహేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వేన న

హేత్వాదిబోధితే ఏకవాక్యతయా ప్రతిజ్ఞాహేత్వవయవాభ్యాం బోధితస్య విశిష్టబోధస్య ప్రత్యక్షజ్ఞాప్యత్వం జ్ఞా

ప్యత్వం న బోధత్రితయం ప్రయోజనమితి ప్రయోజనానాం త్రయాణాం మబాధితత్వాదిబోధస్యైవ తథాత్వే

కల్పనే నిగమనస్యాబాధితత్వాదివిషయకబోధోపయోగిత్వవిశిష్టహేతుసంబంధబోధజనక

త్వేన బాధితత్వాదిత్యాదిగ్రంథస్యాబాధితత్వాదివిషయకబోధోపయోగివిశిష్టహేతు సంబం

ధబోధజనకతావదిత్యర్థకత్వాత్। వాక్యాంతరబోధితహేతుసంబంధస్య థమబాధితత్వాదివిష

యకబోధోపయోగిత్వమితి తాత్పర్యం। కేయం హేతురబాధితత్వాదిసాధ్యనిష్ఠహేతుజ్ఞానజ్ఞా

ప్యత్వబోధకవాక్యాంతరబోధితవిశిష్టహేతుబోధితసాధ్యనిష్ఠహేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వఘటకహేతుతావది

ప్రయోజకత్వం తు తథావిధజిజ్ఞాసాం ।

త్యనుమానాదబాధితత్వాదివిషయక-బోధసంభవేన హేతుతావచ్ఛేదక-విధయా హేతుజ్ఞానజ్ఞానప్రత్యక్షబా-
ధితత్వాదివిషయక-బోధజనక-త్వసంభవాత్ ప్రతిబన్ధకలక్షణాంతరమాహ - హేత్వభిధానేతి । హేత్వభిధాన
ప్రయోజికాయా యా పక్షజ్ఞానజనక-జ్ఞానసంభవవత్ప్రతిబధ్యజ్ఞానోత్పన్నక-వాక్యత్వం ప్రతిబన్ధకత్వమిత్యర్థః
తల్లక్షణం వా-ర్థః । జిజ్ఞాసాజనక-త్వం జిజ్ఞాసాప్రయోజక-బోధజనక-త్వం ప్రతిబన్ధజనక
బోధే తథావిధజిజ్ఞాసాజనక-భావేఽపి యద్వ్యాప్తిజ్ఞానజనక-త్వజ్ఞానం తద్భిన్నక-తయా పక్ష-సం
బన్ధిజ్ఞానసాధ్యపరసంబన్ధినిష్ఠరక్షక-తయా తత్ప్రతిబన్ధక-తా వివిధమోనానుపపత్తిగంభీరాపత్తిబోధః ।
అత్ర న్యాయావతారపద్ధతేతి విశేషణం మా వక్తవ్యమ్ - అన్యథా తాదాత్మ్యస్య వాచ్యతే । తద్వ్యాప్తిరితి ప్రతిజ్ఞా
లక్షణాంతరమాహ - లింగావిషయకేత్యాది । లింగావిషయక-త్వే సతి యల్లింగజ్ఞానం తద్భిన్నక-వాక్య-
త్వమిత్యర్థః । లింగావిషయక-త్వం చాత్ర పూర్వోక్త-మేవ గ్రాహ్యం । నాతః పర్వతో వహ్నిమానిత్య-
మాన విశేషితద్రవ్యాదిప్రతిజ్ఞాయా అవ్యాప్తిః । లింగజ్ఞానం చ లింగయత్సాధ్యం తన్నిష్ఠవిధేయతానిరూపిత

అవ॥ఖం॥రఘు పక్షనిష్ఠముఖ్యవిశేష్యతాకశాబ్దజ్ఞానం ప్రత్యే। నాతోఽవచ్ఛిన్నమాత్రావచ్ఛిన్నాసామగ్ర్యుత్తరపదత్వాదిత్యాహ - తత్త్వావయవేవి
తివ్యాప్తేః। అత్ర విశేషణాద్వ్యావృత్తిమాహ - ఇతరావయవానామితి। గమనాదీనామిత్యర్థః। అన్యథాఽయంప
౧౧ దానుషంగపక్షే - తత్రాతివ్యాప్తేరపరిహారాదితి భావః। విశేష్యదళముపపాదయతి - నావచ్ఛిన్నమానమాత్రవిషయత్వం
శబ్దజ్ఞానీయం విషయతా తత్త్వాదిత్యాహ - తత్త్వావయవేతివ్యాప్తివారక - ముద్దేశ్యానేత్యాక్షేపేతివ్యాప్తివార
కాయ। సత్య్రయావయవత్వే సతీతి విశేషణమితి ప్రత్యం। క్వ - పాంచమత్వమాత్ర ప్రతిజ్ఞాత్వమిత్యాది। దేవద
త్తస్తుభవత్వాదిత్యాదినా యజ్ఞదత్తస్తు భవత్వాదిపరిగ్రహః। మతాంతరమాహ - ప్రతిజ్ఞాబన్యమిత్యాది। వ్య
వహారాదితి। ఇయం ప్రతిజ్ఞేతి వ్యవహారాదిత్యర్థః। ప్రతిజ్ఞాదివాక్యాద్విభాంతీయబోధానంగీకారే ప్ర
తిజ్ఞాత్వస్య దుర్వచతయా తత్ప్రకారకజ్ఞానాసంభవేన తత్ప్రకారక-వ్యవహారానుపపత్తేః। వ్యవహారం
ప్రతి వ్యవహర్తవ్యతావచ్ఛేదకప్రకారక-వ్యవహర్తవ్యజ్ఞానస్య హేతుత్వాదితి భావః। అనుగతరూ
పమంతరేణేతి। జనకతాయా జనకతావచ్ఛేదక-ఘటితత్వాద్భిన్నకతాజ్ఞానే జనకతావచ్ఛేదకజ్ఞా

నన్వేవం తు తత్తద్వ్యక్తిజాతీయజ్ఞానజనకతావచ్ఛేదకమనుగతధర్మమంతరేణ తయోరనుపపత్తిరితి భావః। ఉక్త-
స్యైవేతి। అనుమిత్యన్యూనానతిరిక్తవిషయకత్వఘటితోపదర్శితధర్మస్యైవేత్యర్థః। అనుసరణీయత్వా-
దితి। విజాతీయజ్ఞానజనకతావచ్ఛేదకత్వేనావశ్యం తత్రాభ్యుపేయత్వాదితి భావః। ఏతేనేతి। ప్రతిబ-
న్ధ్యబోధమాత్రవృత్తిజాతౌ ప్రమాణాభావేనేత్యర్థః। శబ్దానిత్యత్వాది। గంగాదిపరపదం న్యా-
యావయవార్థకం। తథా చ శబ్దానిత్యత్వాదిపదం యన్న్యాయావయవవాక్యం తజ్జన్యజ్ఞా-
నవృత్తి కలితక-తావదిత్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానావృత్తియా జాతిస్తద్విశిష్టజ్ఞానజనకవాక్యత్వం ప్రతిజ్ఞా-
త్వమితి లక్షణవాక్యార్థః। ఉదాహరణవాక్యజన్యజ్ఞానవృత్తిజాతివిశేషవారణాయ వృత్తిత్వాంతం జా-
తివిశేషణం। న్యాయజన్యమహావాక్యార్థబోధవృత్తిజాతివారణాయ వృత్తిత్వాంశే నివేశః। అత్రాది-
పదప్రాప్తోపాదానాదివేరక్షైకోపాదానవేగంతవ్యం। నాతోపాదేయత్వప్రాప్తిరితి ప్రతిజ్ఞాయాః
నిష్ఫలత్వమాశంక్యతేనన్వితత్వాదితి। సాధనాంగం। సాధనస్య సాధ్యనిర్ణయసంగ్రహఘటితత్వాత్। తథా చ నిష్ప్రయోజన

అవయవంరఘు త్వాత్ప్రతిజ్ఞానన్వయఘటితే-తి భావః। న చ ప్రతిజ్ఞాయా అభావే పక్షే-సాధ్యవత్త్వాగ్రహాద్ధేతువిజ్ఞానేనాయముప
హేతావపి సాకాంక్షాదివిరహస్తథా చ తదభిధానోత్తరమితి తదాకాంక్షాసంపత్త్యర్థం ప్రతిజ్ఞా ఆవశ్యకీత్య
౧౨ త్రాహ విప్రతిపత్తేరితి। విప్రతిపత్తివాక్యాదిత్యర్థః। పక్షపరిగ్రహే। పక్షే-సాధ్యవత్త్వగ్రహే। అత్ర పక్షే-సాధ్యవ
త్త్వాయాం ప్రమాణాకాంక్షా-జిజ్ఞాసాయాం। జిజ్ఞాసా-విజిజ్ఞాసాయాం। ప్రథమస్యాదితి ప్రథమోపస్థితత్వాది
త్యర్థః। తథా చ ప్రతిజ్ఞాయా అభావేఽప్యుపదర్శితరీత్యా హేతావాకాంక్షాసంభవాన్న తదర్థమపేక్షితత్వమి
ధానప్రయుక్తా-నన్తరమితి ప్రతిజ్ఞాప్రయోగో నిరర్థక-ఇతి భావః। విప్రతిపత్త్యగ్రహేతి। మధ్య
స్థాకారా-విప్రతిపత్తేః పక్షాదిత్యర్థః। సమయసంబంధానన్తరమితి। ప్రాక్షాన్తశాలీయదాం హరణాం ప్రయో
గసివశబ్దానిత్యత్వం సాధనీయమిత్యాదినియమాంశబోధకపక్షసమయసంబంధానన్తరమిత్యర్థః।
శబ్దానిత్యత్వమితి కాదినః ప్రతివాదినః। ఆకాంక్షాయాం ప్రశ్నే। ప్రతిజ్ఞావాక్యే। ప్రతిజ్ఞావాక్యే। అనుప
సతమపి తత్త్వం తు పనర్వాదానాం తదశేషః। సాధ్యమితి। సాధ్యమిత్య[illegible]। సాధ్యనిర్దేశోఽవిరేతి ప్రతిజ్ఞాం
తు

వినా హేతుతావచ్ఛేదకం హేతుత్వావచ్ఛేదకః। వ్యాప్తియోగ్యత్వనిర్విశేష్యత్వేన। అన్యథా హేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మం బో-
ధయితుమశక్యత్వేనేతి భావః। ఇతి తత్త్వార్థః। తదభావే హేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మస్య సాధ్యవ్యాప్యతాబోధం వినా ఽభిజ్ఞానా-
యా అనివృత్తేః హేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మవిశిష్టసాధ్యవ్యాప్యత్వధర్మప్రతిజ్ఞా అవశ్యకీ ఇతి భావః। నను ప్రతి-
జ్ఞాయా అనుపస్థితం సాధ్యం యోగ్యతాబలాద్ధేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మస్య విశిష్య విధేయతయా ఽన్వయప్రతీతేః ప్రతిజ్ఞా-
ప్రయోగో నిరర్థకః ఇత్యాశంకాం నిరస్యతి న చేత్యాదివాక్యేన ప్రతిజ్ఞావాక్యే అనుపస్థితమపి తత్సా-
ధ్యమితి శేషః। అతిప్రసంగాదితి పదానుపస్థితస్యార్థస్య విశిష్య విధేయతయాన్వయబోధాంగీకారే హే-
తుత్వవిశిష్టసాధ్యకధూమాదిత్వాదిహేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మస్య విశిష్య విధేయతాప్రవృత్త్యవిశిష్టసత్ప్రత్యయ-
ప్రసంగాదిత్యర్థః। నను విప్రతిపత్తివాక్యే ఘటత్వేన ఘటసాధ్యకానుపస్థితసాధ్యహేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మస్య
యాసంభవాత్ ఉపస్థితత్వాత్ ప్రతిజ్ఞాప్రయోగోఽనుచిత ఇత్యాశంకాం నిరస్యతి సమాధత్తే తత్ర విప్ర-
తి। విప్రతిపత్తేరిత్యర్థః। అంతరితత్వాదిత్యాశయేన తన్నేత్యాహ ప్రతివాదివిప్రతిపత్త్యా ప్రతివాదినైవ ఉపస్థిత-
యోగ్యతయేతి హేతుత్వావచ్ఛేదకధర్మస్య విశిష్య విధేయతయేతి శేషః॥

అవాదాంరఘు విప్రతిపత్తిజనకవాక్యేనేత్యర్థః। ప్రమాణాదివ్యవస్థయా వేతి। న్యాయమతే నైవ శబ్దానిత్యత్వే ప్రమాణం వక్తవ్యమితి
సమయసంబంధేనేత్యర్థః। తథా చ నిరుక్తప్రతివాదివిప్రతిపత్త్యా నిరుక్తసమయసంబంధేన చ విప్రతిపత్తిఘ
౧౨ టకసాధ్యవాచకపదోపస్థితౌ నాకాంక్షా తత్ర సాధ్యోపస్థితిసంభవ ఇతి భావః। నను నిరుక్తప్రతివాదివిప్రతిప
త్తినిరుక్తసమయసంబంధయోరావశ్యకత్వే సత్యేవ సంభవతి తదేవ నేత్యత ఆహ। ఇతరవిప్రతిపత్తిమిత్యాది।
నిరుక్తప్రతివాదివిప్రతిపత్తిం నిరుక్తసమయసంబంధం చ వినా స్థాపనాయాం ప్రాప్తమిత్యన్వయప్ర
యోగసత్త్వే భావాత్ కథకసంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదితి శేషః। తథా చ కథకసంప్రదాయానురోధేన తదు
భయమావశ్యకమితి భావః। అత ఏవ తథావిధకథకసంప్రదాయోపసిద్ధ ఇత్యత ఆహ। విప్రతిపత్తివాక్యేనే
త్యాది। విప్రతిపత్తిఘటకీభూతసాధ్యవాచకపదస్య। పక్షపరిగ్రహేణ। పక్షే సాధ్యవత్త్వగ్రహేణ। పయనవి
షితతయా। జనకతయా నిరాకాంక్షత్వాత్। జనితాన్వయబోధకత్వేనాకాంక్షాయా అభావాదిత్యర్థః
తథా చాకాంక్షాభావాదేవ తదుపస్థాపితేన సాధ్యేన త్వథాన్వయ ఇతి భావః। నను పక్షసాధ్యవా

నచేతివిప్రతిపత్తిఘటకీభూతపక్షే సాధ్యాభావనిత్యస్య పునఃప్రతిసంధానరూపవ్యాప్త్యా తదుపస్థితే సాధ్యే హేతో
ర్నాన్వయో నానుపపన్న ఇత్యతఆహ అవృత్తే చేతి। విప్రతిపత్త్యైకదేశస్య పక్షే సాధ్యాభావనిత్యస్య వృత్తాంతత్వ
ర్నాస్తీవేతి। అవృత్తివిషయీభూతసాధ్యాభావనిత్యవార్తావృత్తిరేవేత్యర్థః। యథాశ్రుతేవ్యవహారే తత్ర తత్సిద్ధి
స్య పునరనుసంధానరూపాయా వ్యాప్తేః ప్రతిబన్ధకత్వస్య వ్యభిచారేణ సాధ్యాభావానుపపత్తేః కించ తేన త్రి
తి। అవయవాంతరాత్। ఉదాహరణోపనయరూపావయవఘటకీ సాధ్యాభావఘటకపదాత్ హేత్వవయవయోగ్యతి।
హేత్వవయవార్థాన్వయయోగ్యత్వేత్యర్థః। వ్యతిరేక్యుదాహరణే సాధ్యాభావఘటకపదాభావాత్ త్వవచ్ఛేదకత్వేతాన్వి
సాధ్యాప్యుపస్థితిసంభవతీత్యత్ర ప్రకారాంతరమాహ నాపీతి। కేవలాన్వయ్యుదాహరణఘటకీభూతసాధ్య
వాచకపదాదుపస్థితసాధ్యే హేత్వవయవార్థాన్వయీ పక్షః కుతః సాధ్యాభావనిత్యకాంక్షాయా అని
వృత్తిరతః ప్రకారాంతరమాహ నాపీతి తద్వ్యాధికః। అవయవాంతరేణ। ఉపనయరూపావయవేన
క్షేపాత్। ప్రతీతసాధ్యస్యాన్వయో నుపపత్త్యా సాధ్యవత్తయా పక్షే సత్వనిగమనాత్ హేత్వన్వయయో

అవచ్ఛిం॥రఘు

౧౪

గ్ర్యసాంధ్యాభావప్రసక్తిరితి ఫలం వేదాన్వయః ప్రథమాంశాంశే యోంశో పమాంశం సాంధ్యాభావవ్యావృత్తి। సాధ్యాభా
త్వవయవాంధాన్వయెక-థమస్యగమక-త్వమిత్యక-ంశ్యయోర్దాపాంరనాంఖిధానం। ఉదాహరణాభిధా
నే చ తద్ఘటక-ఘాంతసాంధ్యవాంచక-పదాంత్సాదౌ వ్యక్తత్వాత్ సాధ్యాభావవ్యావృత్తిత్వస్య ప్రతియత్త్వస్యాథః॥
నాపితత్త్వాదిక-ల్పం దూషయతి తత్స్వాదితత్త్వాది। తస్మాదుపనయరూపావయవాత్ ప్రతీత్యస్యాథానుపపత్తే
సాంధ్యాభావవ్యావృత్తత్వస్య యాంప్రతీతిస్తదస్యాథానుపపత్త్యా ప్రతీతాంశానుపపత్త్యా ప్రతీతియోం సపక్షః సాం
ధ్యాభావవ్యావృత్తత్వం తదస్యాథానుపపత్త్యా। అత్రైపక్షః। పక్షే సాధ్యవత్తాసుమానం। ఇహ। అవయవప్రయో
గాంతపూర్వవర్తినాంస్త్యవసంభవతీత్యర్థః। అయంభావః। పక్షే సాధ్యవత్త్వం వినాపక్షే సాధ్యవ
వ్యావృత్తప్రతీతిసంభవాత్। ఉపనయాంతస్సాధ్యాభావవ్యావృత్తత్వప్రతీత్యస్యాథానుపపత్త్యా తత్కల్పనాసంభవేన
కథంతయాంతత్కాల్పనం। కథంచోపనయవాక్యాత్ప్రతీతిః। యత్సాధ్యాభావవ్యావృత్తం తదస్యాథానుపపత్తి
తదాపక్షేపక్షః। సాధ్యవత్త్వకల్పనం। తస్మాదుపనయోత్తరకాలీనత్వమేవం తు ప్రయోగపూర్వవర్తితదా

సంభావ్యత ఇతి। ఇదఞ్చానుమానం ఆధిసంకర్యాం ఽదృష్ట-। వస్తుతస్తథాఽర్థ-ఖ్యానాం సంభవేపి న క్షతిః। పదోపస్థితానాం తన్నస్య
పదార్థబోధే ఽభానన నియమేన తథోపస్థితానాం నస్యేత్యవయవబన్ధస్య శాబ్దబోధేఽభానాత్ సంభావ్యత ఇతి
తిచ్ఛాయాం ఽన్యథానంగత్వే నిబంధకారమతమాహ అన్యత్వితి। శబ్దనిత్యత్వం సాధయిత్వైవ మధ్యస్థస్య
ప్రశ్నేన ప్రదాయక ఇత్యేతదాహ। యదితి। మధ్యస్థస్యాప్యత్యేపలక్షణం ప్రతిపాదిన ఇత్యపి ద్రష్టవ్యం। అ
నయోగః ప్రశ్నః। నాకాంక్షా। న ప్రశ్నః। విశిష్ట ఇతి। శబ్దనిత్యత్వప్రాపక-విశిష్ట ఇత్యర్థః। అవిశిష్టం చేతి। శ
బ్దనిత్యత్వప్రాపకత్వవిశిష్టమిత్యర్థః। విశేషణం। సాధ్యమిత్యాది। శబ్దనిత్యత్వబోధకవాక్యం వి
త్యర్థః। నశ్వరత్వవిధానమితి। విశిష్టబోధాభిప్రాయప్రయుక్తం పత్యావయవేన బోధయితుం న శక్య
మిత్యర్థః। తథా చ హిత్వావయవార్థత్వాద్ విధవిశిష్టబోధోపపత్తేరన్త్రప్రతిపత్తిప్రయోగః। అవశ్య
కః। అన్యథా తథా విశిష్టముటకే-భావే శబ్దనిత్యత్వాదేః పదాదుపస్థితిం వినా శాబ్దబోధే భానా
సంభవేన తథా విశిష్టవిషయకశాబ్దబోధాసంభవాదితి భావః। నను తథా విశిష్టే న ప్రశ్నః కిం తు ప

అవా॥౧॥రఘు క్షే. యత్తన్నద్వం వస్తుగతత్వేత ద్బోధకం యత్తుమానం తత్త్రైవేతత్త్వశంకే. తేన చేతి। వస్తుతః। వస్తుగతత్త్వే యత్తన
ద్వమితి। పక్షే. ఇతి శేషః। లఘుశంకాం నిరాకరోతి। వాదిద్వయసాంధ్యారితి। వాదిప్రతివాదినోర్ద్వయోర్వాదస్థల ఇత్యర్థః।
౧౫ తదసంభవాదితి। అనుభవాభావేన తథావిధప్రశ్నేత్యభావాదిత్యర్థః। ఉపసంహరతి తస్మాదితి। హేతూ
దాహరణాకాంక్షేతి। హేత్వవయవాభిధానప్రయోజకేచ్ఛాభావే తజ్జిజ్ఞాసేత్యర్థః। న చైతత్త్రివిధానన్వయపదగ్రాహి
విశిష్టబోధజనకత్వమిత్యర్థః। సాధనాంగమితి। సాధనస్య న్యాయస్య ఘటకేత్యర్థః॥ ॥ప్రతిజ్ఞానం
తరం హేతురేవోద్దేశ్యః స తూదాహరణామిత్యత్ర వినిగమకం మానాంతరం సాధ్యనిర్దేశ [illegible] మిత్యే
దిశుతజ్ఞత్వే రాకాంక్షాయాం। అతః పక్షతావచ్ఛేదకమానం నిర్జ్ఞానాయాం। సాధనతావచ్ఛేదకవిభక్తివ
లింగవచనం। జ్ఞాపకతాబోధకపంచమీవిభక్తిమదుదాహరణాదిబోధకశబ్దప్రయోగరూపః ప్రే
క్త్వవయవాభిధానం। అన్యథా ప్రతిజ్ఞోత్తరముదాహరణాభిధానే। అనాకాంక్షితాభిధానే। అ
భిజ్ఞాసితాభిధానే। నిగ్రహః స్యాత్। అభిజ్ఞాసితాభిధానాత్తకాలాంతరరూపనిగ్రహస్థానప్రసం

గాంత్ సనుకృత ఇత్యత్ర కారణతాయాం హేతుత్వావచ్ఛేదకప్రయోజకయుక్త్యభావ ఇత్యత ఆహ లాఘవాదికమితి। సత్త్వే
ప్రయోజకాంతరమితి స్థలమిత్యర్థః। తత్త్వమితి। యత్ర ఘటాభావే సామగ్రీకారణాంతరాత్ తద్బాధకమవ్యభిచరితమేవేత్యర్థః।
కారణాన్నివృత్తిరితి। ఘటాభావే సామగ్రీకారణాన్నివృత్తిదర్శనాదిత్యర్థః। తత్ర ఘటసామగ్రీ తదభావదర్శనాత్
త్రికాలే తత్పిత్తాభావ ఇదం కారణతాయాం హేతుత్వావచ్ఛేదకప్రయోజకేతరకారణతాయాం అనివృత్తేస్సన్నివృత్తేరిదం విధా
రణాభావేతత్ర్ప్రద। అత్ర ప్రథమపక్షే కారణతాయాం వయవాభావే। తథా చ నవ్యయా వయవ వత్త్వేన
తత్సాధ్యత్వవిషయక-శబ్దబోధక-త్వసత్త్వే హేతుత్వప్రతిపాదక-విభక్తి-ఘటితవాక్యత్వే హేతుత్వావయ
వత్త్వం। అత్ర దాహాదౌ వ్యాప్తివారణాయ ప్రకృతమనత్త్వం తం। నిగమనాతివ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయ
సత్త్వంతం। వ్యతిరేకవ్యాప్తివారణాయాతివ్యాప్తివారణాయ విశేష్యదళం। అత్ర హేతుత్వపక్షేతిప్రతిజ్ఞా
స్థలే వ్యతిరేక్యనయోరతివ్యాప్తివారణాయ విభక్తిపదం। నన్వత్ర పదం తు వస్త్వమానవత్త్వేనాపగ్రహ

అవయవాంశేషు

తద్విధత్వేన హేతుత్వావయవవ్యాప్తిః। తత్రాన్యథాత్వవిషయక-జ్ఞానాధారజనక-తద్విదితవ్యాప్త్యాన్యథాత్వవిషయక-త్వాదకేన
హేతుతావచ్ఛేదక-విశిష్టహేతువిశిష్టహేతుత్వవిషయతా బహిర్భావేనయా అన్యథాత్వవిషయతా తద్వ్యాప్త్యా త్వాస్త్వ
౧౬ విపక్షాన్తే। నచ తథావిధవిషయతా బహిర్భావేన తద్వ్యాప్త్యుపలబ్ధత్వాన్నైతత్త్వం బాధకమితి వాచ్యం। హే
తుతావచ్ఛేదక-విషయతా హేతువిషయతా హేతుత్వవిషయతా ఏతత్త్రితయభిన్నత్వస్యైతదర్థత్వాత్।
నచ తథాప్యేక-తద్విదితాన్యథాత్వ-స్వరూపహేతుత్వావయవవ్యాప్తిః తథావిధవిషయతా భిన్నాయా అన్యథాత్వత్వ
క-సమవ్యాప్త్యాభిన్నాక-త్వవిషయతా తద్వ్యాప్తి జ్ఞానాధారజనక-తద్విదితవ్యాప్త్యం। ఇతరావయవజ్ఞానాధారవృత్తిత్వ
విశిష్టస్యైతదర్థత్వాత్। తథా చేతరావయవజన్యజ్ఞానాధారవృత్తిత్వవిశిష్టాన్యథాత్వవిషయతా శూన్యజ్ఞానాధార
జనక-త్వస్యైవ పదార్థత్వేనేతరవిశేషవిశిష్టవ్యాప్త్యా హేతుత్వావయవత్వమితి లక్షణం నిష్కర్షః। నచాత్రాన్య
థావదం వ్యర్థమితి వాచ్యం। యథాన్యస్మిన్ వక్తవ్యే వ్యర్థాత్ప్రవేశాత్ తథాపి నిష్ప్రయోజనక-తదితి తునా
కంక-న్యాయం। విశేష్యదళేనార్థక్యస్యాతత్ప్రయోజనత్వాత్। లక్షణాంతరమాహ హేతుత్వప్రతిపాదకేతి।

సాధ్యతాహేతుత్వమప్యవిశిష్టాన్వయబోధజనకవిభక్త్యర్థాన్వయాంశయత్వం హేత్వవయవత్వమిత్యర్థః
అత్రనిగమనేతివ్యాప్తిప్రకారకాంశేయదుపాత్తప్రకారతాభిన్నత్వోక్తేః। హేతుత్వప్రమేయమితిప్రతిజ్ఞాదౌ
వతివ్యాప్తిప్రకారకాంశేయద్విభక్తిపదం। నచతత్రాపివహ్నిధూమసమాంతర్ధూమవ్యాపకత్వవిశిష్టత్వాత్తస్మాద్ధూమా
మాదితినిగమనేతివ్యాప్తిరితివాచ్యం। సుప్తాంఃపరస్పరంనితసాధ్యతావిషయకశాబ్దబోధజనకత్వ
స్యైవవివక్షితత్వాత్తత్రప్రతిజ్ఞాఘటకధూమాంశ్చబాధితేహేత్వవయవాంతరాన్వయస్యైవసంభవేన
తథావిధస్యైవప్రయోగాభావాత్। నచతథావిధవృత్తిత్వమానాభావఇతివాచ్యం। [illegible]
[redacted]తథాసతిఘటెభూతలెఘటస్తత్వ్రిదివాక్త్రదపిఘటవృత్తి
భూతలవృత్తిత్వంభూతలవృత్తిఘటసంబంధఇత్యాదిద్వయబోధప్రసంగాత్। నచైవంసతిక్రమా
చైత్రస్యధనమిత్యత్రషష్ఠ్యర్థస్యతేనాన్వయిత్వాపపంచమ్యర్థస్యాన్వయప్రసంగఇతివాచ్యం। తత్రచైత్ర
పదస్యచైత్రసంబంధిలాక్షణికతయాచైత్రపదార్థస్యధనపంచమ్యర్థాన్వయాత్। నచచైత్రపదస్య

అవ|చిం|రహు చైత్రస్వత్వాంశే ప్రకారకత్వే షష్ఠ్యర్థస్వత్వే తస్యైవాన్వయప్రసంగ ఇతి వాచ్యం। అభేదసంబంధేనైవ తత్రాన్వయ
సంభవాత్। అథవా తత్ర షష్ఠ్యర్థాశ్రయత్వే లక్షణా తథా చ తన్నిరూపితత్వసంబంధేన చైత్రపదార్థ
౧౭ స్వత్వస్యైవాన్వయసంభవేనానుపపత్త్యభావ ఇతి లక్షణాంతరమాహ। ఉదాహరణేత్యాది। ఉదాహ
రణాప్రయోజకేతి। ఉదాహరణాంతర్భావ్యఘటాదినివర్తనీయాభిన్నాః రూపం క్వాంచ్యా తద్భిన్నశ
బ్దభిన్నశబ్దజనకన్యాయావయవత్వం హేత్వవయవత్వమిత్యర్థః। అత్రేతరావయవేతి వ్యాప్తివారణా
యత్రభవబోధనేన తం భ్రుబోధవిశేషణం। లక్షణాంతరమాహ సాధ్యవిషయకేతి। అత్రా
నుమితిపరశబ్దాన్యాయావయవార్థః। తథా చ సాధ్యవిషయకభిన్నశాబ్దజనకత్వే సతి హేతుమ
త్త్వప్రతిపాదకన్యాయావయవత్వం హేత్వవయవత్వమిత్యర్థః। అత్ర ఘటోఽసదండాత్ మహానసీయ
వహ్నేర్ధూమాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞానిగమనయోర్వారణాయ సత్యంతం। పూర్వోక్తలక్షణే।
వ్యతిరేకవ్యాప్తిప్రదర్శనయోరతివ్యాప్తివారణాయ హేతుపదం భవ్యం తత్తు ఉపనయస్య। అత్ర హేతుత్వప్రతిపా

దక-పదార్థక-హేతుపదపంచమ్యోః పదయోర్వైలక్ష-త్తికోః పాదానానన్వయస్తత్ర వైయర్థ్యాత్। న చైవం సతి
ఘటశబ్దాద్ధేతుత్వప్రతిపాదక-విభక్తి-ఘటితశబ్దత్వాభావవాన్ విభక్తి-ఘటితశబ్దత్వా[illegible]దిత్య్
త్రయత్ర యత్ర హేతుత్వప్రతిపాదక-విభక్తి-ఘటితశబ్దత్వం తత్ర విభక్తి-ఘటితశబ్దత్వం। యథా వహ్నిర్ధూ
మాదిత్యత్ర వహ్నిధూమాదితిశబ్దయోః వ్యాప్త్యంతర్భావనియమోదాహరణాతోతి వ్యాప్తిరితి వాచ్యం। ఉదాహ
రణాన్వయత్వేన విశేషణాత్। లక్ష్యాంతరమాహ ప్రతిజ్ఞావాక్యత్వాదిః। ప్రతిజ్ఞావాక్యజన్యశాబ్దబో
ధజనాన్వయాకాంక్షో వహ్నిమానితి ప్రతిజ్ఞాసారూప్యం పక్షేతరవ్యావర్తక-బోధజనకత్వే సతి హేతు
విభక్తి-మన్న్యాయావయవత్వం హేత్వవయవత్వమిత్యర్థః। ప్రతిజ్ఞాదావతివ్యాప్తివారణాయ సత్యం
తం నిగమనజన్యబోధజనకాత్మశబ్దజ్ఞానే నివృత్తిస్వరూపయోగ్యతా ప్రతిజ్ఞాతివ్యాప్తివారణా
య హేతువిభక్తి-మదితి తదర్థస్తు హేతోరబాధితత్వాదిబోధహేతోర్యోన్యవిభక్తి-యదర్థ
ర్థకత్వం తద్వదితి నిగమనాన్యత్వమితి తు ఫలితార్థః। ఉదాహరణవాక్యేతివ్యాప్తివారణాయ

అవయవాంశేషు న్యాయావయవత్వమితి। లక్షణాంతరమాహ పంచమ్యంతాకాంక్షేతి। పంచమ్యంతం యల్లక్షణం-

పదం తద్ఘటితన్యాయావయవత్వం హేత్వవయవత్వం। తన్మాత్రవృత్త్యవయవే నిగమనస్య పంచమ్యంతాకాంక్షాప్రయోజకత్వా-

౧౮ త్-కాంక్షా-తయా ఆకాంక్షా పంచమీపదవన్నిగమనేఽతివ్యాప్తివారణాయ పంచమ్యంతేతి తు దీధితికృతః। త-

న్నిగమనాంశపదస్యాంశపాఘటితత్వాఘటితత్వాదిరూపేణాతివిశిష్టశక్త-తయా నిగమనస్య తత్పదస్యాపి హేత్వా-

న్వయబోధాకాంక్షానిర్వాహకత్వేన తద్ఘటనేపి తత్రాతివ్యాప్తివారణాయ శక్తతయాకాంక్షా-పదస్యోపాత్త-

త్వేఽపి హేత్వాకాంక్షాదపరాంతిరిక్త-ధర్మాన్న పక్షనిష్ఠహేతువిషయతాకాంక్షానిరూపకాంశే నాకాంక్షా-త్వే

న తేనైవ తత్రాతివ్యాప్తివారణాసంభవే పంచమ్యంతపదస్య తత్రావ్యాప్తిర్వారణాసంభవాత్ తన్మతే తు పక్ష-

తావిశిష్టహేతుజ్ఞానవిషయక-ఉపనయతాదితత్త్వేన విషయక-త్వవ్యాప్యపక్షతావానయమిత్యుపన-

యేఽతివ్యాప్తివారణాయ పంచమ్యంతపదోపాదానం। తుల్యయుక్త్యా తత్రాయం పదస్య పక్ష-

తావిశిష్టహేతుజ్ఞానాకాంక్షా-తావత్। అయం దండాభావాద్ ఘటత్వాదితత్త్వేద్రూపతిజ్ఞాయాం పు

తివ్యాప్తిః రణాంయత్వాం క్షణికే-తి। నచైవమపి ధూమాదౌ వ్యాప్తిర్మతత్సాధ్యమానపక్షహేతౌ వహ్నిమాన్ధూమా
మాదితి తత్త్వాదాత్మకత్వాయోమతివ్యాప్తిరితి వాచ్యం। పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతానిరూపితప్రాక్
విషయతాశాలిజ్ఞానధీజనక-పంచమ్యావివపంచమీపదేనవివక్షి-తత్వాత్। లక్షైలక్ష్యణాంసంగమ
యతిహేతుపదేనతత్ప్రతీతి। జ్ఞానలక్ష్యణాత్। ధూమాదిజ్ఞానలక్ష్యణాత్ హేత్వవయవేలక్ష్యణాసమన్వ
యఇతిశేషః। ననుహేతుర్ధూమాదిపదస్యతత్రలక్ష్యణాక-త్వేప్రమాణాభావఇతితత్త్వపాల। అన్యా
పత్తి। తస్యైవలక్షణాక-త్వేన త్వయ్యుక్తః। లింగస్యహేతుత్వేనేతి। ధూమాదేః సాధ్యజ్ఞానజనక-త్వేనత్ర్యుక్తః
హేతువిభక్త్యన్వయాదితి। ధూమాదిపదార్థాన్వితపంచమీవిభక్త్యర్థస్యజ్ఞాప్యత్వస్యసాధ్య
న్వయప్రసంగాదిత్యర్థః। బాధాదితిభావః। ననుతస్యసాధ్యాన్వయకర్తృతాలిత్యత్రప్రకృత
హేతుతి। సాధ్యత్వవయవార్థేనైకస్వయనివర్తకత్వేన। లక్షణాయానివృత్తేః। తథాహివహ్ని
మానితిజ్ఞానేయోనివృత్తేః। తథాపత్త్యాశబ్దజ్ఞానేయోనివృత్తత్వసాధ్యహేత్వపదం

అవా।బిం।రఘు వాక్యాన్వయబోధస్యైవశ్రవణతయా తథావక్తుముక్తత్వాదితి భావః। ఏతత్ప్రపంచం ధూమాదిజ్ఞాన
స్యైవానుమితికరణతాపక్షే జ్ఞేయం। జ్ఞాయమానలింగకరణతావాదినయేతు ధూమాదిపదస్యో
౧౯ క్షణికత్వాభావేపి నానుపపత్తిగంధ ఇతి ధ్యేయం। కస్యచిల్లక్షణమాహ అనుమితేస్త్వితి। అనుమి
తిజనకీభూతం యజ్జ్ఞానం తజ్జనకీభూతం యద్ధూమవత్త్వాదిత్యాదిశబ్దజన్యజ్ఞానం తద్వ్యాప్తిత్వే సతి
ప్రతిజ్ఞాద్యపరకరణాదిబోధకతుష్టయజన్యజ్ఞానావృత్తియావజ్జాతిసద్భావవజ్జనకవాక్యత్వం పంచావయ
వత్వమితిలక్షణార్థః। అత్ర ధూమవత్త్వాదిత్యుదాహరణవాక్యేప్యతివ్యాప్తివారణాయ సత్యంతం జా
తివిశేషణం। సత్త్వగుణత్వశబ్దితపదికమాదాయ ప్రతిజ్ఞాదావతివ్యాప్తివారణాయ వృత్తిత్వాంతం
జాతివిశేషణం। అత్ర ప్రతిజ్ఞాచతుష్టయస్యైవైకవాక్యోపాదానం బోధ్యం। నాత ఏకతరస్యవిశేష్యస్యైవ
య థాప్రాప్తిః। ఏతదేవమతం దూషయతి జాతిం వినేతి। అనుమితిజనకతావచ్ఛేదకత్వేన సిద్ధాం పరామర్శ
త్వాన్యజాతిం వినేత్యర్థః। జ్ఞానస్యేతి ప్రతిజ్ఞాదిపంచకవాక్యజన్యమహావాక్యార్థబోధస్యేత్యర్థః॥

అయంభావః పరమశక్త్యరూపేణ తథావిధమపర్యాప్తిధర్మాబోధస్య హేతుత్వం న సంభవతి తత్ర పరమ
శక్త్యాసత్త్వమానాభావాత్ తదతిరిక్తరూపేణ తత్త్వజనకత్వే తు ప్రమాణాభావః తథా చ తథావిధమపర్యా
ప్తిధర్మాబోధేఽనుమితిజనకత్వాసంభవేన లక్షణమసంభవగ్రస్తమితి భావః। న చైవం సతి సాధ్యాభావాంత
నివేశ్యవినైవలక్షణాంశే రథారయయాత్రత ఖాభావాత్ర విశేషణస్వత్వే సాప్యేతి। సాధ్యాభావవద్ఘటకత్వాంతే
ఽభావవత్త్వదితి శబ్దవిశేషణస్వత్వాసాప్యేతి త్ర్యక్షః। స్వత్వాభావఘ్నిదకరూపాంపరిచయ ఇతి। అదాంశ్చాభావాత్వ
జన్యబోధవద్వ్యాప్తి జన్యత్వాభావఘ్నిదకావినైత్వత్రాక్షః। దుగ్రహంతపేత్। అతివ్యాప్తిభాంతత్వెనదుగ్రహంతపాత్। అతి
వ్యాప్తిభాంతాంతశకీత్వపదితియాంపత్ తథాబోధరిదారభిందవాక్యజన్యబోధవద్వ్యాప్తత్వాయఘటకభాం
తథాదావిధవాక్యజన్యవ్యాప్తిభాంతివిశేష్యమానాభావాల్లక్షణముదాభావవాక్యతివ్యాప్తమితి భావః। వస్తు
తస్తుభావవతపదితవాక్యజన్యశాబ్దబోధవ్యాప్తిభాంతవిశేష్యమానాభావేన తథావిధలక్షణమసంభవదు
ష్టమితి ధ్యేయం। హేత్వవయవస్యాసాధ్యాలక్షణముక్తావిశేషలక్షణమాహ। అన్వయేత్యాది। అన్వయ

అవ।ఖం।రేఖు వ్యాప్తిబోధక-శబ్దాభిధానప్రయోజనక-జిజ్ఞాసా-త్వే సతి హేతుత్వప్రతిపాదక-విభక్తి-మద్వాక్యత్వం అన్వయ
హేత్వవయవత్వమిత్యర్థః। అత్ర ధూమవానాలోక-వాన్పర్వతో వహ్నిమానిత్యాదిప్రతిజ్ఞాయామతివ్యా
౧౦ ప్తివారణాయ సత్యంతం। జనక-త్వమత్ర ఫలోపధాయక-త్వం బోధ్యం। నాతః స్వరూపయోగ్యతామాదాయ
౮ తద్దోషతాదవస్థ్యం। యత్రోదాహరణాంతమేవ ప్రయుక్తం తత్ర తద్వాక్యే తాదృశలక్షణ-త్వేతత్రాతివ్యాప్తివా
రణాయ హేతుత్వప్రతిపాదక-త్వాదివిశేషణదళం హేత్వవయవాన్తరే-। అత్ర హేతుత్వప్రతిపాదక-విభ
క్తి-మద్వాక్యావయవత్వమితి పాఠస్తు ప్రామాదికః విభక్త్యంతస్య వాక్యత్వాభావాత్। వ్యతిరేకి-హేత్వవయ
వలక్షణమాహ అన్వయవ్యతిరేకోదాహరణేత్యాది। అన్వయవ్యాప్త్యభి ఏతదపి ఇతి। అన్వయిహేతో
ర్లక్షణమేవేత్యర్థః। వ్యతిరేకేత్యాది। అన్వయవ్యాప్త్యభిధాయక-త్వవిశేషణం దూరీకృత్య వ్యతిరేక-వ్యా
ప్త్యభిధాయక-త్వవిశేషణదానే ఇత్యర్థః। అన్వయవ్యతిరేకి-హేత్వవయవలక్షణమాహ అన్వయవ్య
తిరేకోదాహరణేత్యాది। అన్వయవ్యాప్త్యభిధాయక-శబ్దప్రయోజక-జిజ్ఞాసాజనకత్వే సతి వ్యతిరేక-

వ్యాప్త్యభిధాయక-శబ్దప్రయోగం తత్ర-తత్తజ్జ్ఞానంభవక-యజ్ఞజ్ఞానం తజ్జనక-హేతుత్వావయవత్వం అన్వయవ్యతిరేకి-
హేతుత్వమితి వ్యతిరేకః। యది చ తత్ప్రయోజ్యత్వమనుక-త్వమితి వ్యతిరేకం ప్రయోజ్యం ఏక-వ్యాప్త్యభిధానేనైవ నిరస్తత్వాదవ్యా
ప్త్యంతరాభిధానానర్థక్యం తేనం సర్వదిత్యేక-దేశ-భయవ్యాప్తిభేదక-శబ్దప్రయోగాంభావేలక్షణాం తుసంభ
వత్యేవమితి విభావ్యతే తదా యద్వ్యతి। పక్ష-వృత్తిత్వే సతి సపక్ష-వృత్తిత్వే సతి విపక్షావృత్తిత్వం హేతుసద్భావ
క-హేతుత్వావయవత్వమన్వయవ్యతిరేకి-హేతుత్వమితి వ్యతిరేకః। అత్ర స్వరూపాసిద్ధహేతుభేదకాభాసభా
త హేతుత్వావయవమితి వ్యాప్తివారణాయ సత్త్వం తం వ్యతిరేకి-హేతుత్వావయవమితి వ్యాప్తివారణాయ ద్వితీయసత్త్వ

కృతవ [illegible]

తం। అత్ర సపక్ష-త్వం నిశ్చితసాధ్యవత్త్వం। వ్యభిచారిహేతుభేదకాభాసేంభాసే తహేతుత్వావయవే కేవలా
న్వయి హేతుత్వావయవే వ్యాప్తివారణాయ పక్ష-వృత్తిత్వం తం విపక్ష-త్వమత్ర సాధ్యాభావవత్త్వం నిశ్చయాం
శనివేశప్రయోజనం సాధ్యాభావ [illegible] ఏతత్తదేవ [illegible] వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాది హేతుత్వావయవసవ్యాప్తి
యవ్యతిరేకి-తయా [illegible] కేవలాన్వయి హేతుత్వావయవలక్షణం తథాతివ్యాప్తమతః కేవలాన్వ

అవచ్ఛిన్నత్వము యహేతువయకలక్షణాంతరమాహ అత్యంతాభావప్రతియోగితావచ్ఛేది। వృత్తిమదత్యంతాభావప్రతియో
గితానవచ్ఛేదక-సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యసమానాధికరణాపక్ష-వృత్తిసపక్ష-వృత్తిహేతుమద్యోధకహే
౧౧ త్వవయవత్వం కే-వలాన్వయిహేతుత్వమిత్యర్థః ఏతన్మతే కే-వలాన్వయిసాధ్యక-హేతౌ కేవాంత్రలక్షణాతియా
నానుపపత్తిః। అత్రాన్వయివ్యతిరేకి-హేత్వవయవాతివ్యాప్తివారణాయానవచ్ఛేదకాంతం సాధ్యతావచ్ఛేద
క-విశేషణం। అన్యథా ఘటాభావసాధ్యక-హేత్వవయవే అవ్యాప్తివారణాయ వృత్తిమత్త్వమత్యంతాభావవిశే
భాగియం షణం। సర్వమనిత్యం ప్రమేయత్వాదిత్యాద్యనుపసంహారిహేత్వవయవవారణాయ నిశ్చితసాధ్యవద్వ్యా
త్తిత్వరూపసపక్ష-వృత్తిత్వం హేతువిశేషణం। దశాయాం విశేషవహ్న్యాదిసాధ్యక-ధూమాదిహేతౌ రన్వయి
త్వమంగీకుర్వతాం మీమాంసకానాం మతమాహ యద్వేత్యాది। అత్రోదాహరణవాక్యాతివ్యాప్తి
వారకం కారణాంతం సాధ్యతావయవాంశే-ధూమోవహ్నిమత్స్వదమానపవత్సోవహ్నిమాన్
ధూమాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాద్యవయవాతివ్యాప్తివారణాయ బోధకాంతం శబ్దవిశేషణం తదర్థస్తుపూర్వోక్త-

హేత్వవయవసామాన్యలక్షణావద్యోః ధ్వవ్యాఃనాతో వహ్నిమాన్వహ్నిసామగ్రిమత్వాదిత్యాదౌ హేత్వవయవావ్యా
ప్తేః వ్యతిరేకిహేతౌ అతివ్యాప్తివారణాయ ప్రతితత్వాది ప్రతితః సాధ్యాన్వయః సాధ్యసహచారమాత్రం యు
క్తైతాదృశం సత్వాదనం తద్బోధకే తృతీయః ప్రతీతాన్వయసాధ్యత్వాదివాచిసాధ్యపదస్వవృత్యయినాన్వయం
కృతత్వాభాభ్యోన్యక్తే ఏవాఘోనబోధ్యః। ఏతస్తేనాన్వయవ్యతిరేకిస్తలేష దాఖిద్వ్యతిరేకివ్యాప్తిప్రయోగత్వా
పోన్నక్తే వ్యతిరేకిహేత్వవయవత్వలక్షణమతివ్యాప్తమతస్తల్లక్షణాంతరమాహ ఏతదేవేత్యాదినా ఇదము
భయ పలక్షణం। ఏతదేవప్రతితౌ [illegible] సహచారేత్యపోఢానాదన్వయవ్యతిరేకిహేతులక్షణం సుత్వాష్టిప్రవ్యా।
అతః పర్వతో వహ్నిమాన్ధూమాదిత్యత్ర ధూమవహేతో దర్శాం విశేష అన్వయవ్యతిరేకిత్వపి సత్తః।
వ నసుప్రతిజ్ఞాదిత్రయోపయుక్తాదీనాం మీమాంసకానాం మతే ఇష్టంతో పక్షవృత్తిత్వజ్ఞానా[illegible]దా
మవత్వాదిమతే సంబంధిహేతుప్రయోగ సుప్రతిజ్ఞాదిపంచావయవోపేతానాం నైయాయికానాం మతే కథం సః తే
షాం మతే ఉపనయవాక్యాదివహేతో పక్షవృత్తిత్వాఖ్యాదతో నైయాయికమతిమతు సంబంధిహే

అవచ్ఛిం।రఘు

౨౨

తుప్రయోగాభావేఇష్టాపత్తిమాహ చ-భాయామిత్యాశివాఽష్టప్రతివాదినోఽవిప్రాకరణత్వాభావః।సామాన్యవత్త్వ ఇత్యస్య
శబ్దానిత్యత్వేసాధ్య ఇత్యాదిః।ఇత్యవాంతరక-విశేష ఇతిహేత్వవయవ్యోఽభావోఽధికరణ-ఇత్యర్థః।ఏతదేవప్రతిపాదయ
తి విశిష్టప్రపక్షపతితే నతిహేతుత్వానత్యసత్త్వన్వయాదిత్యనాన్వయః।విశిష్టాంతర[illegible]విరుద్ధస్సతిసప్తమ్యర్థకా
విసతి విద్యమానత్వే।తథాభావే-విశిష్టాభావవిరుద్ధవిశిష్టాంతరాభావసాధ్యనిరూపకాంక్ష-తయోరుపదర్శితసామా
మాన్యవత్త్వవిశిష్టబాధ్యోపాధ్యయక-రణాంశ-ప్రత్యక్ష-విషయత్వరూపవిశిష్టహేతోః పంచమ్యంతార్థకత్వేన తత్త్వ
స్యవిశేషణీభూతస్య[illegible]సంభవేనాన్వయాసంభవాత్ తథా విధహేతుకసత్త్వేఽపి హేతుప్రయోగోఽనక-ర
త్వ ఇతి భావః।సప్తమీ ఖండితా।సామానాధిక-రణ్యార్థకస-సప్తమ్యర్థ ఇత్యర్థః।అపసిద్ధాంతవితిసత్యమితిశేషః।
విశిష్టసామానాధిక-రణ్యసంబంధేన సామాన్యవత్త్వవిశిష్టతద్భావితప్రత్యక్ష-విషయత్వరూపహేతోర్భావిత్వార్థః।
హేతుత్వాన్వయాదితి।సంబంధ్యర్థకేన తత్వాన్వయేన సంభావాదిత్యర్థః।తద్భావయత్తవిశిష్టార్థః సంబంధ
మయోరదయోరన్యభావసత్తైత్రైపదర్శితవ్యాప్తత్త్వపరామర్శః ఏవం చ ప్రకృతే సతిసప్తమ్యర్థః సామానాధిక-

రణత్వసంబంధేన తత్తద్విధప్రత్యక్షవిషయతావన్నిష్ఠసామాన్యవత్త్వావచ్ఛిన్నహేతుత్వాసత్త్వస్య సంభవాత్తాదృ
శవిశిష్టహేతుసత్త్వే తత్తద్విధప్రయోగాణామనుపపన్నమితి భావః। నను తత్తదన్వయస్య వ్యాపారేణ సామానాధికరణ్యోరభే
దాతిరిక్తసంబంధేనాన్వయబోధాభావాదితి ప్రవృత్తిర్విరోధ ఇత్యత్రాహ తద్భావేతి। అభేదాతిరిక్తస్యైవ। విభక్త్యు
పస్థాపితాతిరిక్తసంబంధనివేశనేనేత్యర్థః। ప్రవృత్తేః। సామానాధికరణ్యోరన్వయబోధాభావప్రవృత్తేరి [illegible]
[illegible] ర్త్వనాత్। నను సప్తమ్యర్థనిష్ఠ [illegible] సంబంధఘటితసామానాధికరణ్య
మతః। తద్వైశిష్ట్యం సంభవతీత్యత ఆహ। గోష్ఠాదుపస్థితానాం సాప్యాగతా ఇత్యత్ర తద్వైశిష్ట్యేన తత్సాధకత్వసత్త్వానామయో
దిత్యత్రాహ నహీత్యాది। అయమర్థః। ద్వైశిక్తసంబంధఘటితసామానాధికరణ్యోరుపాధేః। అన్యాశ్చ
బన్ధేత్। సప్తమీశబ్దాత్। తథా భవతి సప్తమ్యర్థనాం [illegible] ధికరణత్వమితి భావః। నను హేతుప్రయోగానాంతే
రం వ్యాప్తిబోధకసముదాహరణామేవ ప్రయుక్త్యేతేన తథాపనయ ఇత్యత్ర వినిగమనా భావః। వ్యాప్తి
రవపక్షధర్మతాయాం అపిగమకత్వే పయుక్తతావిదిత్యత్రాహ [illegible] తేపాదిత్యాది। అన్యాం గచ్ఛన్తస్య

అవాబిం।రేషు ఇత్యాకాంక్షాయాం। ఇతిజిజ్ఞాసాయాం। ప్రాథమ్యేన పరామర్శాంగత్వం వ్యాప్తిః ప్రథమోపస్థితత్వాత్
తత్ప్రదర్శనాయ। వ్యాప్తిప్రదర్శనాయ। ఉదాహరణం। ఉపనయాంతత్వేనోదాహరణాంత్యయో-
౨౨ గః। వస్తుతస్తు క్రమస్య గమకత్వమిత్యాకాంక్షాయాః కింప్రకారకం రూపం లింగజ్ఞానం గమక-
మిత్యర్థకత్వాత్ప్రథమతః పక్షధర్మతాప్రదర్శనమేవ న ప్రదర్శనమస్త్వితి ధ్యేయం। అనుమితిత్వేది।
అత్ర జనకాంతముదాహరణవాక్యావరకం న్యాయావయవార్థకం। వ్యాప్యత్వాభిమతవన్నిష్ఠ
పదం ప్రకృతహేతుమన్నిష్ఠపరం। నియతవ్యాపకత్వాభిమతేతి। నియతస్య సాధ్యనియతస్య హేతోః
యద్వ్యాపకత్వవిశిష్టసాధ్యత్వార్థః। తథా చ న్యాయావయవత్వే సతి ప్రకృతహేతుమత్తత్ప్రకృత
సాధ్యకవిశిష్టసాధ్యసంబంధబోధకవాక్యత్వముదాహరణత్వమిత్యర్థః। ఉదాహరణవాక్యే
త్వేవ ఘటక్షిభావాత్ విష్ణాసమభివ్యాహృతసాధ్యబోధకపదస్య హేతువ్యాపకత్వవిశిష్టసాధ్య
లాక్షణికత్వయా తథావిధవ్యాపకత్వవిశిష్టసాధ్యబోధోదయాత్ తత్ర లక్షణాసమన్వయః

అత్రహేత్వవయవందావతివ్యాప్తివారణాయప్రకృతహేతువిశిష్టేత్యాది। ఉదాహరణసామాన్యలక్ష-
ణముక్త్వా తద్విశేషలక్షణమాహ। సాధ్యేత్యాది। సాధ్యసాధనసంబంధః। సాధ్యనిష్ఠసాధనవ్యాపక-
త్వం। తథా చ సాధ్యనిష్ఠసాధనవ్యాపకతావగాహిత్వే సతి విపక్షబాధకవృత్తిత్వమనుదాహరణత్వ న్వయ్యు
మిత్యర్థః। సాధ్యసాధనాభావేతి। వ్యాపకత్వేః స్వాయమాణ్యేత్యుపేత్యాక-మపి సంబద్ధ్యతే ఇతి వృత్తి
త్తిత్వే సాధ్యాభావసాధనాభావేత్యర్థః। సంబంధో వ్యాపక-త్వం। తథా చ సాధనాభావనిష్ఠసాం
ధ్యాభావవ్యాపకతావగాహిత్వే సతి విపక్షావబాధకవృత్తిత్వం వ్యతిరేక్యుదాహరణత్వమిత్యర్థః।
తత్ర లక్షణద్వయే విపక్షావృత్తినివేశాద్దోషోపనయయోరతివ్యాప్తిః। ప్రాచీనమతమాహ। న్యాయేత్యాది।
న్యాయావయవత్వే సతి యథాపదాభావశ్రుతసపక్షదృష్టాంత-వాక్యోత్తరప్రశ్నమాంపత్యాదాప
దృష్టాంతవచనత్వముదాహరణత్వమిత్యర్థః। దూషయతి। నేతి। సామాన్యలక్షణ-త్వేనేతి। మయా
సదృష్టాంతవచనమపి ఉదాహరణం ప్రయోక్తవ్యమిత్యభిప్రాయవిశేషనియంత్రితత్వేనేత్యర్థః।

అవయవిం।రిఘు అసార్వత్రికత్వాత్। సర్వత్రోదాహరణవాక్యఘటకత్వాత్। ననుదృష్టాన్తశూన్యోదాహరణోక్తత్వం వ్యాప
కత్వబోధః। సాధ్యబోధకపదేన తథా బోధితస్య వత్త్వయన్త్రాహంకతావదితి భావః। నాపీత్యాది। తత్త్వా
౭౪ ద్వితత్త్వకానుమితిజనకజ్ఞానవిషయీభూతవ్యాప్తిబోధకత్వే సతి న్యాయావయవత్వం తల్లక్షణం తత
తన్న్యాయానుమితిప్రయోజకోదాహరణత్వమిత్యర్థః। కేచిత్తు న తమాహుః। అత్రేత్యాది। ఉపన
యాభిధానప్రయోజకాకాంక్షాతజ్జన్యబోధనివర్తకీయజిజ్ఞాసాపక్షః కిం సాధ్యవ్యాప్యవానితి జిజ్ఞాసా
రిణాకాంక్షాజనకత్వే సతి న్యాయావయవత్వముదాహరణత్వమిత్యర్థః। సామాన్యలక్షణముక్త్వా విశే
షలక్షణమాహ తదేవేతి। ఉక్తలక్షణమేవేత్యర్థః। అన్వయీత్యాది। అన్వయవ్యాప్తివిషయకబో
ధజనకోపనయప్రయోజకజిజ్ఞాసాజనకత్వే సతి న్యాయావయవత్వమన్వయ్యుదాహరణ
త్వం। వ్యతిరేకవ్యాప్తిబోధకోపనయప్రయోజకజిజ్ఞాసాజనకత్వే సతి న్యాయావయవత్వం
వ్యతిరేక్యుదాహరణత్వమితి క్రమేణ విశేషలక్షణద్వయమవగన్తవ్యమిత్యర్థః। ఉదాహరణం

వాంశే వృత్తిత్వవత్త్వపిః ప్రతియోగితావచ్ఛేదక-పదార్థాంశే తన్నిరూప్యో ధర్మ-పదస్య వ్యాప్యత్వపర-త్వవిశిష్టలక్షణైక-దేశభూతే గౌర
వాంత్। కిం తు సాధ్యసాధనయోస్సంబంధమాత్రం తత్ర ప్రతియోగితే। విశిష్టతయా తద్వ్యాపనతద్వృత్తిత్వతద్భిన్నత్వరూ
పవిరుద్ధధర్మాణాం తత్తదధికరణం తద్భావవ్యవహారబాధకత్వం తత్తదధికరణం తద్భావవ్యావృ
భిచారకత్వం చానివర్తకతయా తత్తదవచ్ఛేదక-వాక్యార్థాన్తరేతత్తద్వ్యభిచారోఽనవమతమాత్రం అత్ర తద్వ్యభి
వ్యభిచారవారణాయ। తత్తదధికరణం తద్భావవ్యభిచారవారణాయ। విశిష్టా। అపదశనిత్వవి
రుద్ధధర్మాణాం తత్తదధికరణం ఘటాదేః యత్ తద్వ్యాప్యం। తత్రాపి సాధ్యాభావస్య పక్షమా
నిత్యద్రవ్యేతరాణాం వృత్తిఘటకీభూతే యత్తదుపస్థాపిత తత్తదధికరణం తద్భావవ్యాప్యమప్యవ్యాప్త
రం విశిష్టమత్రదిమావస్తుత్వరక్షితం విశిష్టమదృశ్యత్వకారకఘటదవిధాహరణవాక్యార్థజ్ఞా
యత్నేన తు వ్యాప్తిఘటకేన। అన్యయవృత్తిపరేవానుమితిగమకతయా వ్యాప్తిరేక-వ్యాప్తిఘటకో
దాహరణం ప్రయోగాన్తరం సాధ్యదితి భావః। అథ యది త్వనేనసూచితమప్యరసమాహాయ

అవాబింశతిషు త్రఘటత్వాదావభావేనాసామానాధికరణ్యాదేవేతి। సాధ్యాభావే హేతోర్వృత్తేః సహచారమాత్రాదేవేత్యర్థః। వస్తుతస్తు। వ్యభి
చారాభావః న విప్రతీతి। విప్రతిపత్త్యభావాదిత్యర్థః। యథా ఘటత్వాదౌ ఇదం ప్రమేయం గగనత్వాత్। ఇదం ద్రవ్యం భిన్నం
౧౫ గగనత్వాదిత్యాదావిత్యర్థః। అత్రైకదేశవ్యాప్త్యధికరణాసంభవే హేత్వధికరణాంతయోర్విరుద్ధధర్మాభ్యాం
హేత్వధికరణయోరుపస్థాపనాసంభవాదుపస్థాపకే విప్రతిపత్త్యభావాయోగమితి। అన్యోన్య-
తు గమకత్వాపయికత్వం హేతువర్తివకత్వాభావోద్భావకత్వయోర్గ్రాహకత్వేనైవ తత్త్వార్థకత్వమితి భావః।
దూషణాంతరమాహ విప్రతియామపీతి। విప్రతి యత్తదాభావ్యం విరుద్ధధర్మాభ్యాం తత్తదధికరణో
పస్థాపనేఽపీత్యర్థః। వ్యభిచారతాదవస్థ్యమితి। వ్యభిచారజ్ఞానసంభవాదిత్యర్థః। తత్త్వాభావగ్రాహక
భావావగాహిన్యపి సవిశిష్టబుద్ధివిరోధితయా దాహకత్వావకాశ్యప్రద్యుమ్నమవస్థత్వేనావహి
మతద్వామవస్థత్వేన భిన్నం వహ్నిమదితి ఘటాదయోపి వ్యభిచారజ్ఞానోత్తత్త్వాభావాదనాభావ
తత్రం వ్యభిచారజ్ఞానే నివర్తకత్వాభావప్రయోజకత్వం విప్రతియామితి భావః। న నుయది విప్రతియాత్తథా

విధవత్త్వవక్ష్యత్వమిందత్తాం స్వయగ్రాహకత్వంతదాంతత్త్వజ్ఞవిప్నానుభితాంకింతుప్రత్యక్షమయత్తదస్యానాం కాంత్వ-
త్వసంభవాంశ్చమేక-ఎవతత్త్వదప్రయోంగజబితః। మస్తితుతత్రాప్యవశ్యాంవిప్న అన్యథాంవిరుద్ధాంఖ్యాంధ
మాంనఖ్యాప్యముపపన్నతాం నాంతత్తదధిక-రణానాంమేక-నతత్త్వదనేంపన్నాపనాంసంభవాంత్యకల్పదుష్పూరితేత ప్రి
దివృత్తేతేరిత్యత్రేత్రిష్టాపత్తిమోంపాంవిప్నెతి। త్వస్తితిపితత్రవిప్నాప్యతేనత్రిమాంవిరూంప్యంపపన్నతయోంరప
తి। విరుద్ధధర్మాంనఖ్యాప్యముపపన్నతాం నాంమధిక-రణానాంమిత్యర్థః। తత్త్వదనేతి। ఎకే-నతత్త్వదనేత్యర్థః। పరాం
మర్శాంతా। ఉపపత్తిసంభవాంత్। ననుసకల్పదుష్పూరితత్వాత్ప్రాదిప్రవృత్తిభంగఇత్యత్ర ఉపాంబుద్ధిసతప్రాది। తదాం
దిసవదనాంమపదిస్యతాప్రాదిః। నప్రవృత్తివిరోంధఇతి। ననకల్పదుష్పూరితేతప్రాదిప్రవృత్తివిరోంధఇత్యర్థః। ప
తత్త్వాంవిదప్రవృత్తేరేతదతిరిక్త-స్థలత్వాదితిభాంవః। తత్త్వదవిప్నాభాంవేనాంధక-మాంపాం యశోత్యాదినాను
విప్నాయదినతత్త్వదితదాంక-థం॥ సంబాంరిణాదిపశ్చవరాంత్రాంయోంయంప్రతీయాం యపతింవరాంసాం। నరాం
త్రమాంగాం ఖ్యట్ఇవత్రపిదివివర్ణాఖ్యాంతంసనభూంమిపాంలః॥ ఇత్యత్రవిప్నాసంగతరితిపాప్త। యత్తత్త్వదనవి

అవాధీరణము ప్తేతి న సామాన్యనియమః। కింతు వ్యాప్తితయా యత్తద్సమభివ్యాహారేణ సమభివ్యాహృతపదార్థతావచ్ఛేదకావ్యా
పకత్వం యత్ర బోధ్యతే తత్ర న తత్త్వాదవ్యాప్తినియమః। యం యం వ్యాప్నోతీత్యాదౌ తు వ్యాప్తితయా యత్తద్సమ
౧౬ భివ్యాహారేణ యత్తద్సమభివ్యాహృతపదార్థతావచ్ఛేదకమహిమ్నాలభ్యవ్యాపకత్వం న బోధ్యతే కిం
తు మహిమ్నాలభ్యత్వతద్ధర్మాశ్రయభిన్నత్వతద్ధర్మావ్యాప్యత్వే ఇవ మహిమ్నా ఏవ యత్తదాభ్యాం బో
ధ్యతే ప్రయోగానుసారితవీత్యత్ర నాయమితి నానుపపత్తిగంధోపీతి ధ్యేయం॥ఉ[illegible]
దాహరణమాహ। ఇదం చేతి। ఉదాహరణమిత్యర్థః। సాధ్యసాధనోభయాశ్రయేత్యాది। సాధ్య
సాధనోభయమేవాశ్రయం నిరూపకం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా సాధ్యసాధనోభయాశ్రయపదం సా
ధ్యసాధనోభయనిరూపితవ్యాప్తిపరం। తథా చ భూమవాన్ వహ్నేరిత్యాదౌ సాధ్యసాధనోభయ
వ్యాప్తివిశిష్టదృష్టాన్తో వహ్నిమాన్ ధూమవానిత్యుదాహరణమాత్రమిత్యర్థః। అనుప
దర్శితాన్వయేతి। అనుపదర్శితోఽన్వయోఽన్వయవ్యాప్తిర్యత్రేతి వ్యుత్పత్త్యా అనుపదర్శితాన్వయ

పదం తథావిధవ్యాప్తిక-పరం తథా చేదం వాచ్యం జ్ఞేయత్వాదిత్యాదౌ యో యో వాచ్యత్వాభావవాన్ స జ్ఞేయత్వాభావవానిత్యాదౌ పరేణానుపదర్శితాన్వయవ్యాప్తిక-తద్విధాభాసరూపమిత్యర్థః। విపరీతోపదర్శితాన్వయ ఇతి। విపరీతక్రమేణోపదర్శితో ఽన్వయో ఽన్వయవ్యాప్తిర్యేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విపరీతోపదర్శితాన్వయపదం తథావిధవ్యాప్తిక-పరం। తథా చ పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమవానిత్యాదౌ యో యో వహ్నిమాన్ స ధూమవానిత్యాదౌ పరేణ విపరీతక్రమేణోపదర్శితవ్యాప్తిక-తద్విధాభాసరూపమిత్యర్థః। అనుపదర్శితవ్యతిరేకేతి। అనుపదర్శితో వ్యతిరేకో వ్యతిరేక-వ్యాప్తిర్యేనేతి వ్యుత్పత్త్యాఽనుపదర్శితవ్యతిరేక-పదమనుపదర్శితవ్యతిరేక-వ్యాప్తిక-పరం। తథా చాయమేతద్ఘటభిన్నః ఏతద్ఘటత్వాదిత్యాదౌ యో య ఏతద్ఘటత్వవాన్ స ఏతద్ఘటభిన్నత్వవానిత్యాదౌ పరేణానుపదర్శితవ్యతిరేక-వ్యాప్తిక-తద్విధాభాసరూపమిత్యర్థః। విపరీతోపదర్శితవ్యతిరేకేతి। విపరీతక్రమేణోపదర్శితో వ్యతిరేక-వ్యాప్తిర్యేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విపరీతోపదర్శితవ్యతిరేక-పదం తథావిధవ్యతిరేక-వ్యాప్తిక-

అవబింరేషు పరం। తథాచాయమేతద్ఘటాభిన్న ఏతద్ఘటత్వాదిత్యాదౌ యో య ఏతద్ఘటత్వాభావవాన్స ఏతద్ఘటభిన్నత్వవానిత్యు
దాహరణం విపరీతోపదర్శితవ్యతిరేకవ్యాప్తికత్వాదాభాసరూపమిత్యర్థః। ఏతదుదాహరణానాం
౧౨ మాభాసతాప్రయోజకం ప్రకృతసాధ్యసిద్ధ్యుపయుక్తవ్యాప్తిప్రమానానుపయోజకత్వమవగంతవ్యం॥ ॥ఉ
దాహరణానంతరమితి। ఉదాహరణప్రయోగానంతరమిత్యర్థః। అన్వయస్థానే ఉపనయప్రయోగా
ర్థకోపనయ ఇత్యనేనాన్వయ। వ్యాప్తిమిత్యాది। పక్షః సాధ్యవ్యాప్యప్రకృతహేతుమాంస్తవత్యర్థకాంక్షాయాంవి
త్యర్థః। తత్రేతి। లక్షణేనోపనయనిరూపకతేనేత్యర్థః। అనుమితిత్వాది। అత్రజనకతాంతత్ప్ర
కృతసాధ్యానుమితిత్వోపయుక్తవ్యాప్తివిశిష్టప్రకృతహేతుప్రకారకపక్షవిశేష్యకశాబ్దబోధజనకపరం
తథాచతథావిధశాబ్దబోధజనకత్వే సతి న్యాయావయవత్వముపనయత్వమిత్యర్థః। ప్రత్యక్షపదవ్యా
ప్తీతి। సుస్పష్టేవాన్ సామాన్యలక్షణముక్త్వా విశేషలక్షణమాహ। సాధ్యవ్యాప్త్యేత్యాది। సాధ్యనిరూపితవ్యా
ప్తివిశిష్టప్రకారకపక్షవిశేష్యకశాబ్దబోధజనకత్వే సతి న్యాయావయవత్వమన్వయ్యుపనయత్వం।

సాధ్యాభావవత్పక్షాభావప్రతియోగిత్వవిశిష్టప్రకారకపక్షవిశేష్యకశాబ్దబోధజనకత్వే సతి న్యాయా-
వయవత్వం వ్యాప్తేరుక్త్యుపనయత్వమితి విశేషలక్షణద్వయమిత్యర్థః॥ ఉదాహరణాంతావయవవాదిమతం
నిరాకరోతి। ఉదాహరణాంతవవేత్యాదినా। తృతీయలింగపరామర్శస్యేతి। ప్రకృతసాధ్యానుమిత్యౌప-
యికజ్ఞానస్యేత్యర్థః। అవయవాంతరాదితి। ఉపనయభిన్నావయవాదిత్యర్థః। తథా చ ప్రకృతసా-
ధ్యానుమిత్యౌపయికవ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాజ్ఞానసంపత్త్యర్థముపనయప్రయోగ ఆవశ్యక ఇతి భా-
వః। నను మీమాంసకమతే విశిష్టపరామర్శస్యానుమిత్యజనకతయా తదలాభేపి క్షతివిరహ ఇత్య-
త ఆహ। తదనభ్యుపగమేపీతి। తథావిధవిశిష్టపరామర్శస్యానుమిత్యజనకత్వేపీత్యర్థః। పక్షధర్మ-
తాయాః శాబ్దలాభేపి వ్యాప్త్యవచ్ఛేదకరూపేణ పక్షవృత్తితాజ్ఞానస్యానుమిత్యౌపయికస్యోపన-
యం వినాసంభవాత్। తథా చ పరోపి తథావిధజ్ఞానస్యానుమితిజనకతాభ్యుపగమేన తత్సంపత్త్య-
ర్థముపనయప్రయోగ ఆవశ్యక ఇతి భావః। నను హేత్వవయవాదేవ తల్లాభో భవిష్యతి కథముప

అవాబింరఘు నయనైత్యత్రాహ నచైతత్స్యాదితి హేతువచనాత్ హేతుత్వవ్యవహారాత్ తథావగమః। తథావిధపక్షతావగమః। త
స్యేతి హేతుత్వవ్యవహారస్యేత్యర్థః। అతత్పరత్వాత్। ఉపదర్శితపక్షధర్మతత్వాభావత్వాత్। నంచ తె। వాది
౧౮ వాక్యాదిదేవేత్యాది। వాదివాక్యాత్ హేతుత్వవ్యవహారాత్ పక్షలింగజ్ఞానజ్ఞానస్యాద్యవత్వప్రతీతావపి శేషః।
ఆక్షేపఇతి। యో యద్జ్ఞానజ్ఞానస్యాద్యవాన్ స తదవినేతి యత్ఘటితసామాన్యముఖీవ్యాప్తిజ్ఞానాద్విత్రా
పక్షవృత్తిత్వానుమితిరిత్యర్థః। తథాచానుమానాదేవపక్షవృత్తితావగాహి అతద్విశేషోయం నయనై
త్యర్థః। తదర్థస్యేతి హేతుత్వవ్యవహారాత్ అన్యథా మజ్ఞానజ్ఞానస్యావపిహతత్వ్యస్యేత్యర్థః। అసిద్ధత్వేన।
అగృహీతప్రామాణ్యకనిశ్చయావిషయత్వేన। అనాక్షేపకత్వాత్। తథావిధానుమిత్యజనకత్వాత్
హేతుత్వవ్యవహారాత్ తన్నిశ్చయప్రామాణ్యనిశ్చయాభావేనానుమితిప్రతిగృహీతప్రామాణ్యకలిం
గనిశ్చయస్య హేతోరభావేన తథావిధానుమిత్యసంభవాదితిభావః। అన్యత్రేతి। అగృహీతప్రామా
ణ్యకలింగనిశ్చయస్యానుమితిహేతుత్వాదిత్యర్థః। ప్రతిజ్ఞామాత్రాదేవేతి। ప్రతిజ్ఞాస్యాభోధవిషయ ౫౭

సాధ్యవత్త్వవిదితత్వార్థః। సమాసే చేతి। సాధ్యవ్యాప్యహేతుమత్త్వవిదితాభిసంభవ ఇత్యర్థః। అవయవాంతర
విలయాత్। హేత్వవయవాదేరపి వైయర్థ్యప్రసంగాత్। అనుమానాదేవ హేత్వవయవప్రతిపాద్యాబాధసం
భవాదిత్యర్థః। ననువాదినః ఉపనయవాక్యాభావేపి ప్రతిజ్ఞాహేత్వవయవాభ్యాం సాధ్యవత్పక్షహేతూప
రుపస్థితౌ పక్షే హేతుమానిత్యేకాకారకోపనీతభానస్య హేతౌ పక్షవృత్తిత్వావగాహినః ప్రతివాదినిసం
భవాదేవాదిన ఉపనయప్రయోగో నిరర్థక ఇత్యాశంకతే ప్రతివాదిన్యా నామితి ప్రతివాదినామిత్యర్థః
శ్రుత ఏవ వాద్యుచ్చరితోపనయవాక్యాద్వినైవ తదవగమః। హేతౌ పక్షవృత్తిత్వావగమః। యేన రూపేణ యద్వ్యుత్పన్నా
నాం తేనైవ రూపేణైవ తత్ర తదుపనయ ఇతి మతే పక్షే అజ్ఞాతహేతుకత్వప్రకారకస్వతథాబోధాసంభవాత్।
ద్వ్యాధారేణ వాదిన ఉపనయవాక్యప్రయోగ ఆవశ్యక ఇత్యాశయేన సమాధత్తే తేషామిత్యాదినా। తేషాం ప్ర
తివాదినాం। వ్యుత్పత్తి వ్యుత్పత్తిస్థితయా పక్షే హేతుమత్త్వాజ్ఞానతదభావవత్త్వయోః సత్త్వేన తదసంభవాత్। య
స్య ప్రతివాదినః ప్రకృతం పక్షే హేతుమత్త్వాజ్ఞానం నాస్తి తస్య తథా విధోపనీతభానాసంభవాత్। తథా చ తస్య హే

అవబిం।రఘు

తోపక్షవృత్తిత్వజ్ఞానాసంభవాదుపనయప్రయోగ ఆవశ్యక ఇతి భావః। యద్యపి న తజ్జ్ఞానం ప్రత్యుపనయస్య జ్ఞానమా-
త్రం హేతుర్న తు తత్తదధికరణం వా తథా న్యాయతజ్జ్ఞానం గౌరవాదితి మతం తథాప్యుపనయస్యావశ్యకతా మో-
౨౯ హం ప్రతిపాదకే నేతి ప్రతిపాదకే నవాదినాం। స్వవ్యాపారస్య నివారయితుం ఉపక్షేః శిం సాధ్యవ్యాప్యవానిత్యా-
కారకాకాంక్షానివర్తకస్వప్రియవాక్యం సంపాదయితుం। తథా చ తత్తద్విధాకాంక్షానివృత్త్యర్థముపన-
యప్రయోగ ఆవశ్యక ఇతి భావః। అన్యథేతి। ఆకాంక్షానివర్తకవాక్యస్యాపాదినా నాభిధానే ఇత్యర్థః।
అవయవాంతరేపి హేత్వవయవేపి। ఏవం సత్యపి। అనభిధానప్రసంగః సత్యపి। తథా చ యథా ఆకాంక్షానివృ-
త్త్యర్థం ప్రయోగః ప్రకృతేపి తథేతి భావః॥ నిగమనమితి। ప్రయుజ్యత ఇతి శేషః। తచ్చేతి। నిగమనం చేత్యర్థః। అ-
నుమితితత్త్వాదివ। అత్ర కారణాంతరప్రకృతస్యాయం వయవార్థకత్వం। వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతాం బోధయత్ప్రయు-
క్తత్వం వ్యాప్తివిశిష్టపక్షధర్మతావిశిష్టప్రకృతహేతుజ్ఞానజన్యజ్ఞానప్రకారకత్వం తథా చ ప్రకృ-
తన్యాయాంతరయవత్వే సతి వ్యాప్తివిశిష్టప్రకృతపక్షధర్మతావిశిష్టహేతుజ్ఞానజన్యజ్ఞానప్రకారక-

ప్రకృతసాధ్యజ్ఞానజనక-వాక్యమిత్యర్థః। నిగమనవాక్యఘటకీ-భూతతత్పదార్థత్వం చాదర్శవ్యాప్తివిశిష్టపక్ష-ధర్మతావిశిష్ట
హేతుజ్ఞానజన్యప్రకృతప్రకారక-సాధ్యవిశిష్టవిషయక-జ్ఞానజనక-వాక్యత్వాపల్లక్షణాసంగతిః। ప్రతిజ్ఞా
దావతివ్యాప్తివారణాయ ప్రకారాంతరేణ తత్రాపి విశిష్టాంశం ధూమాద్ధూమాద్వహ్నిమత్తత్సాధ్యమాన్ పర్వతో వ
హ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివారణాయ వహ్నివ్యాప్తివిశిష్టపర్వతవృత్తిత్వవిశి
ష్టధూమాద్వహ్నిమత్తత్సాధ్యమాన్ పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివా
రణాయ ప్రకృతేతి పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నార్థకం। పర్వతో వహ్నివ్యాప్తివిశిష్టపర్వతవృత్తిత్వవిశిష్టధూ
మాద్వహ్నిమాన్ [illegible] ధూమాదిత్యాదౌ ప్రతిజ్ఞాయామతివ్యాప్తివారణాయ ప్రకృ
తసాధ్యేతి। నన్వేవం సత్యపి తత్రాతివ్యాప్తిదుర్వారా ప్రకృతవిశిష్టాంశాబోధ్యం। తథా విధజ్ఞానజన్యత్వనిష్ప్రకా
రతానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాయా లక్షణే నివేశాదితి। నిగమనవైయర్థ్యమా
శంక-తే నన్వితి। పయోజనాభావాదితి। ఆభావాదిత్యర్థః। తత్రేతి। నిగమనే ఇత్యర్థః। అపయోజనవత్త్వాదితి। అనుమి

అవాచీంరణం

తి సామగ్ర్యసంపాదకత్వాత్ । అభిధానాభిధేయయోరితి । అనుమిత్యుపయోగ్యర్థబోధకశబ్దతత్ప్రతిపాద్య
యోరిత్యర్థః । పర్యవసానేనేతి । పూర్వాణాంత్వేనేత్యర్థః । అవయవాంతరాణామితి । నిగమనాంగానామిత్యర్థః ।
౨౦ సాధ్యాబాధననిగమనాంగానామంతత్తాదృశహేతువచనప్రయోగః । నను నిగమనాంగీకారే పక్షే సాధ్యవాన్న భావ
వేతి శంకానివృత్తిః కథం భవతీత్యత ఆహ విపరీతశంకేత్యాది । పక్షే సాధ్యాభావవాన్న వేత్యాకారక
విపరీతశంకానివృత్తిరిత్యర్థః । తత ఏవ బాధాద్యభావవిశిష్టపక్షధర్మతావిశిష్టలింగప్రతిపాదకాదేవ సం
భవాదిత్యర్థః । అన్యథేతి । తథావిధలింగప్రతిపాదనాత్ తథావిధశంకానివృత్త్యనంగీకారే ఇత్యర్థః । తదఙ్గీ
కారేతి । తథావిధశంకానివృత్త్యసంభవాత్ తత్ర సాధ్యాభావాదిబోధకపదాభావే । తన్న సాధ్య
భావాదిమత్త్వజ్ఞానాభావాదితి భావః । నను నిగమనస్య చ యథాకథంచిద్ధ్యేవ తథావిధశంకా
నివర్తకత్వం భవిష్యతీత్యత ఆహ నహీతి । తత్ । నిగమనం । విశేషదర్శనతాం । పక్షే సాధ్యాభావాదిమత్త్వ
జ్ఞానం । అనాపత్త్యైవ । అనాసాధ్యైవ నివర్తకం తథావిధశంకానివర్తకబోధజనకం । తథాభ

సాంధ్యాభావాంత్వవిషయక-తద్భిన్నాబోధన్యత్వప్రతిబంధక-త్వమానాభావాజతిభావః॥శంక-తన్నిష్ఠనిదర్శనత్
యొతి॥సిద్ధత్వవిశిష్టసాంధ్యబోధక-తయోత్పత్తిర్నాగమనమితిశేషః॥వారయతి తి॥తథావధశంకాప్రతిబం
ధక-ంభవతిత్యర్థః॥తథావిధప్రతిబద్ధ్యప్రతిబంధక-భావస్తు అనుభవబలాదాసేయఇతిభావః॥సిద్ధత్వ
వత్తత్ప్రమాణాదిత్యంశేతువిభక్తి-సాకాంక్షి-తత్స్వరూపసాంధ్యాభావవత్స్వరూపంవా॥అత్రాద్యేచా
ఖమాపంరూపమాత్రేతి॥వహ్నిపదేనవహ్నిస్వరూపమాత్రబోధనాదిత్యర్థః॥తథాచాంత్రతథావిధ
సిద్ధత్వబోధక-పదాభావేనతథావహ్నిమత్వప్రతిపాదితిభావః॥ప్రతియోగ్యంశేషాణామాంసాధ్యత్వవి
నవచ్ఛిన్నత్వాదితి॥వహ్న్యాదిపదేహింతువిభక్తి-సాకాంక్షి-తత్స్వరూపసాధ్యత్వస్యాభావేనతదనుపస్థితావి
త్యర్థః॥తన్నిరూపితత్వాదిత్యాది॥ఆకాంక్షాభావేనవహ్న్యాదేఃతన్నిరూపితేపింతువిభక్త్యర్థస్యాన్వయ
ప్రసంగాదిత్యర్థః॥శాబ్దబోధేసామాన్యప్రతి॥ఆకాంక్షాణాంస్వరూపసతీంతుతత్త్వమితిభావః॥ఇదము
పలక్ష-ణం॥తథావిధాంశబోధక-పదాభావేనతాదృశబోధాసంభవాదిత్యపిద్రష్టవ్యః॥వస్తుతస్తుతథావి

అవయవింరేషు

ధబాధప్రతిరోధ్యసిద్ధత్వజ్ఞానప్రతిబంధకత్వస్య సంభవత్వ-బశ్యగ్రస్తతయా నకి-ంచిదేతదిత్యవధేయం। నిగమనస్య వైరర్థ్యపత్తేః ఉపనయరూపపూర్వపక్షాపరసమాధాత్తేనేత్యాది। తదభావాబోధనే। అవయవాంతరా

౨౧ ద్యాదన్యత్రాపి పక్షతావచ్ఛేదకబోధనే। సమాహితం తన్న్యాయాత్। అవయవాంతరాత్తన్న సిద్ధ్యతీత్యయుక్తా న్వయబోధసంభవాదిత్యర్థః। తథాచాబాధితత్వాదిబోధసంపత్త్యర్థం నిగమనానుసరణామావశ్య క-మితి భావః। తద్వ్యాఖ్యాతి। బాధాభావావచ్ఛిన్నత్వేత్యర్థః। అథాన్వయవ్యతిరేకానువిధానమేవమానమి త్యతఆహ। అసిద్ధత్వేతి। తథావిధాన్వయవ్యతిరేకానువిధానస్యాసిద్ధేరిత్యర్థః। యద్వా జ్ఞానేసతీత్యాది। తథాచ తాదృశవ్యాప్తిజ్ఞానసత్త్వే అనుమితింప్రత్యబాధితత్వజ్ఞానస్య జనకత్వమనుమితిభావః। ననునిగమనా త్తేతావదబాధితత్వాదిబోధనేన సాకాంక్షాత్తత్తద్వ్యాపకతావచ్ఛేదకాభావాత్త్వంతు నిగమనబోధితవ్యాప్తివి శిష్టపక్షవృత్తిత్వబోధతాదృశానుమానాత్తత్సంభవతి। నిగమనాత్తథావిధపక్షవృత్తిత్వబోధాసంభవా త్। నచనిగమనఘటకశబ్దాత్తత్తదాదిత్వపర్యాప్తివ్యాప్తివిశిష్టపక్షవృత్తిత్వవిశిష్టబోధే తుజ్ఞానజ్ఞాన్యత్వే

బోధాత్తద్ఘటక-త్వేన తథావిధపక్ష-వృత్తిత్వబోధోఽపి సంభవతి తవాప్యా|పూర్వానన్వితహేతువిభక్త్యర్థస్యాన్వ
నరన్వయోఽప్రకారాంశే విరహేణ తదసంభవాత్|తథా చ నిగమనాత్తత్తమబాధితత్వబోధ ఇత్యాశయేనా
హ నబాధస్యాయమితి|న చ నిగమనాద్బాధితత్వాదిబోధాసంభవ ఇత్యర్థః|సమాధత్తే తత్త్వాదితి|హేతు
విభక్త్యంతార్థస్యాన్వయబోధోత్తరమేవేత్యర్థః|వహ్నివిశిష్టపక్ష-వృత్తిత్వవిశిష్టహేతుజ్ఞానజ్ఞా
వృత్తిత్వరూపహేతునైతి కేచిత్|హేత్వనాకాంక్షే-తేత్వాదిహేతువిభక్త్యర్థస్యాన్వయప్రయోజకత్వ-భా
తే ప్రకారాంశే భావవత్త్వలక్షణాయత్తవ్యాప్యత్వం తథావిధప్రకారాంశే విరోధితజ్జ్ఞానాదిత్యర్థః|ననుతజ్జ్ఞా
నాత్మత్వవత్తథావిధవిభక్త్యర్థాన్వయోత్పత్తౌ తథావిధవిరోధిజ్ఞానమితి విభక్తి-విపరిణామేనాన్వయః|
తథా చ హేతువిభక్త్యర్థస్యాన్వయేఽప్రకారాంశే విరహేఽపి నిగమనజన్యబోధే పూర్వం క్షామాత్రత్వ-తథా (ఖ)
విధాకారాంశే బాధేనాసంభవేన నిగమనాత్తథావిధపక్ష-వృత్తిత్వవిశిష్టహేతుబోధనివారణేనాంతదద
త్తరం తథావిధపక్ష-వృత్తిత్వరూపహేతునా బాధితత్వాదిబోధోత్పత్తౌ బాధకాభావాన్నానుపపత్తిః

అవాచ్యంరేషు శోపేత్తిభావః। ననుతథావిధపక్షవృత్తిత్వరూపహేతునైవబాధాభావితత్వాదిబోధస్యదానిగమనంవ్యర్థం
ఉపనయాదపితథావిధపక్షవృత్తిత్వోపస్థితేరితిచేన్న। యతో నిగమనాభావే [illegible] పక్షవారంప్రతిపా
౨౨ దితేహేతుజ్ఞానజన్యవ్యాప్త్యుపస్థితిప్రతిపాదనేఽపి ప్రయోజనవిరహాత్తద్వాక్యార్థబోధః। అబాధితత్వాది
బోధప్రయోజనకత్వస్యాప్యనుపపత్తిరూపానుకూలతర్కేణతథావిధపక్షవృత్తిత్వాబాధితత్వాది
వ్యాప్తినిశ్చయసంభవేపినిగమనోత్తరమేవాబాధితత్వాదిబోధస్సంభవతి। నతూపనయోత్తరంతథా
విధవ్యాప్తిగ్రాహకానుకూలతర్కవిరహాదితి। తథావిధబోధసంపత్త్యర్థంనిగమనప్రయోగఆవ
శ్యకఇతి। కేచిత్తుతథావిధప్రయోజనకత్వస్యాప్యనుపపత్త్యానిగమనఘటకతత్పదస్య
అబాధితత్వాదిలక్షణాయాంతథావిధబోధస్సంభవతీతివదంతి। ప్రాచీనమతసిద్ధతత్పదస్య [illegible] తథాభాష్యమితి
నిగమనప్రయోగందూషయితుంతత్ఖండనయుక్తిప్రకాశేచిదితి। ప్రాంచోక్తాక్షేపేతి। వ్యాప్తివిశిష్టపక్ష
వృత్తిత్వత్వాత్మకః। సిద్ధస్థలఏవేతి। ప్రైత్యేకపచతి। అయమపిఅనోఽపిసిద్ధస్థలేత్యర్థః। విరోధవారణాయేతి

పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసత్త్వే సాధ్యవత్త్వముద్దేశ్యమిత్యుక్తే అపక్షత్వం తత్ప్రతిజ్ఞావాక్యేన సహైకసంపూర్ణతనిగమనవా
క్యేనైక్యేనార్థేనాకాంక్షోద్బోధకత్వాభావవిరోధస్తదాపత్తేరనైకాంతికత్వాయుక్త ఇతి। అత్ర పరామర్శనస్య
నుషంగికార్థస్యాయః। తథా చ తత్ప్రత్యక్షస్య ప్రామాణికత్వాదినిగమనప్రయోగస్తదా నిగమనవాక్య-ప్రతిజ్ఞా-తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే
వహ్నేరభావాదుపక్షమోపసంహారయోర్విరోధినస్తత్ తత్ప్రత్యక్షమితి నిగమనప్రయోగేతు నతథా వి=
రోధ ఇతి తత్త్వే నిగమనప్రయోగయువిత్త ఇతిభావః। తత్తత్ప్రాదౌ నిగమనఘటక-ఘ్రాంతతత్వశబ్దస్య పక్షపరత్వ
పూర్వోక్తస్వముద్దిష్టపరామర్శవాక్యః। అత్ర పక్షే తత్పూర్వముద్దిష్టపక్షప్రతిజ్ఞా-వాక్యార్థః। అ
వ్యవహితపూర్వముద్దిష్టపక్షానుసంధానార్థః ఇత్యర్థః। తథా చాయమిత్యాది। తథా చాయమిత్యనయ
దిక్ప్రతిపాదితహేతుమత్త్వపక్షవిశిష్టత్వాదిత్యర్థః। తథా తత్ప్రాదౌ। తథా తత్ శబ్దాదపి హేతుమత్త్వపక్షితః సత్త్వా
దిత్యర్థః। అనన్వయ ఇతి। తథా చ పక్షోపస్థితి హేతుమత్తత్త్వోపస్థితి తథా చ ఏకహేతుమత్ప్రత్యక్ష
ఖత్ప్రత్యక్షస్యాన్వయాసంభవ ఇత్యర్థః। అభేదసంబంధేన పక్షపరత్వే వాక్యస్యైకవాక్యతాపత్తిరితి భావః।

అవ।ఖిం।రక్షు నన్వనుభవానురోధాత్తథావృత్తిత్వత్రైకల్యేన తథావిధబోధే బాధకాభావ ఇత్యత ఆహ నహీతి। హేతుమ
త్వాదివత్త్వాదిహేతుమత్త్వ సాధ్యవ్యాప్యహేతుమాన్నిత్యన్వయబోధోఽనుభవసిద్ధ ఇత్యర్థః। తథా చ తథా
౨౩ విధబోధోఽనుభవాభావేన తథావృత్తిత్రైకల్యేన మావశ్యకమితి భావః। సామాన్యేనేతి। సాధ్యసాధకరణత్వా
దినేత్యర్థః। పక్షే సాధ్యేతి। ఉపనయజన్యబోధవిశేష్యే సాధ్యేపీత్యర్థః। అన్వయవ్యాప్తిప్రదర్శనాదితి। అన్వయవ్యా
ప్తిఘటకత్వేన ప్రకారత్వేన తత్ప్రకారనాదిత్యర్థః। తత్ప్రకారకత్వాన్వయ ఇతి। నిగమనజన్యబోధప్రకారీ
భూతస్య తత్సాధ్యత్వర్థస్య హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వేనాన్వయ ఇత్యర్థః। తత్రైవేతి। ఉపనయజన్యబోధవిశేష్యీభూ
తే హేతుమతి పక్ష ఏవేత్యర్థః। బాధ్యాన్వయస్తు న సంభవతీతి శేషః। అనన్వయాదితి। ఉపదర్శితవ్యాప్తిత్వేన త
థాన్వయబోధాసంభవాదిత్యర్థః। అత ఏవేతి। పక్షస్యామానాద్యోపాదేవేత్యర్థః। అబాధానుమానే బ
త్వాదితి। బహిరంగత్వాన్నిత్యనంతరోపస్థితేతి। నిగమనఘటకీభూతతథాశబ్ద
స్య సాధ్యస్యాన్వయాసంభవాదిత్యర్థః। తథా చ పర్వతః పర్వతోఽవచ్ఛిన్నః పర్వతత్వాదితత్వాదౌ

పర్వతేసాధ్యవ్యాప్యపర్వతత్వావచ్ఛేదకతయా విభావనేన తద్వ్యాప్యత్వప్రతిభానాత్ పర్వతత్వావచ్ఛిన్నే సాధ్యవ్యాప్యత్వస్యైవ పంత్రు
మేయం వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ హేతుఘటితపక్షే సాధ్యవ్యాప్తివిధ్యాత్ తద్వ్యాప్తేర్నియమత్వాత్ తత్రేతి నిగమనవా
క్యాదిన్యాయోపయోగసంభవాదిత్యాహుః। నను తథాపి బుద్ధిస్థత్వేనాపి హేతుః పక్షధర్మతేతి తత్రైవ తత
స్యాదిత్యనేన న్యాయోపయోగో భవిష్యతీత్యత్ర బహూనాం సాధ్యసిద్ధిప్రకారే బుద్ధిస్థత్వవిశిష్టస్య న్యాయాంత
సాధ్యవత్తాదిత్వస్య న్యాయోపయోగసంభవాదన్యత్రాపి తథావిధాన్యాయోపయోగసంభవే నాపక్ష
హేతూపసంహారవిరోధో దుష్పరిహార ఏవేతి భావః। నన్వత్రాపి తు బుద్ధిస్థత్వాద్ధేతుతాన్వ
యోపయోగో న భవిష్యతీత్యత్రాహ వాదివాక్యేతి। నిగమనఘటకతథాపదాద్ధిబుద్ధిస్థత్వస్య ॥=
యోగ్యతయేత్యాది। వాదివాక్యే బుద్ధిస్థత్వాదినా న్యాయాంగత్వమితి॥ అత్ర సంగతి
మధ్యమసంయోగాదేరపి బుద్ధిస్థతయా తథాపి వాదివాక్యేన పర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాది
త్యత్ర నిగమనస్య తత్ర తద్వాక్యేన న్యాయోపయోగసంగతిత్వమితి తథా పక్షోపసంహారవిరో

హేతుమత్పరిహార ఇతి భావః। నను తత్తద్వ్యక్తిసాధ్యకత్వ-తయాం బుద్ధిస్థహేత్వతిరిక్త-జ్ఞానజ్ఞాప్యత్వప్రతి
పతత్సాధ్యత్వేన నఘటాదిసంబంధాద్వ్యక్తేః పక్ష-ఘంతత్సాధ్యత్వేన హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వస్యాన్వయ ఇత్య
తథాతత్సాధ్యతావ్యాది। తత్సాధ్యతిపదఘటక-ఘంతద్విశిష్టత్వేజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వస్యక-దేశేజ్ఞానహేత్వతిరి
క్త-స్యాబాధాదన్వయాసంభవాదేవ తత్సాధ్యత్వస్య హేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వఘటక-త్వనియమ ఇత్యర్థః। ప్రాచీ
ననయే సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యహేతుజ్ఞానజ్ఞాప్యత్వస్య తథావిధనిగమనవాక-త్వేఽప్యసాధ్యసంభ
వేననిగమనానంతరం తథావిధఘటహేతునాహేతువిశిష్టత్వస్యాన్వయనిరాకాంక్ష-త్వఘటఘో
త్యనుపపత్తేరిత్యభిప్రాయేణాన్యమతే తదుపపాదక-ఘంహంతత్సాధనత్వే ఇత్యాది। విశిష్యనిష్ఠతాసాధ్య
తావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననిష్ఠహేతువిశిష్ట-తాన్వయనిరాకాంక్ష-తాసాధ్యతయాంశే-న్యహేతుజ్ఞా
జ్ఞాప్యత్వేనఘటాదేస్సాధ్యస్య సముచ్చయహేతుసంబంధేన వ్యాప్యవిశిష్టవైశిష్ట్యత్వవిశిష్టహేతుజ్ఞా
నజ్ఞాప్యత్వేన పునరుక్తితో నాఽపునఘటాదేః। తథాచ వహ్నిహేతువిశిష్టత్వస్యాన్వయనిరా

కాఙ్క్షాః। హేతువిభక్త్యర్థబోధోత్తరబోధప్రకారే భాతే హేతువిభక్త్యర్థవత్త్వాదిత్యనుమానా
న్నిగమనానన్తరం నిరాకాఙ్క్షత్వబోధో మన్తతే సంభవతి। భవన్తే తు సందిగ్ధతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నే
ప్రకారే తథావిధహేతుభక్త్యాఖ్యాన్నిగమనోత్తరం తథావిధానుమితిత్వప్రకారే నిరాకాఙ్క్షత్వబో
ధోపపాదనలాభ ఇతి భావః। నను ప్రకారాన్తరేణైవ తత్ర నిరాకాఙ్క్షత్వబోధో భవిష్యతీత్యత
ఆహ అన్యథేతి। తథావిధనిగమనానన్తరం అనుమానాన్తరాదిబోధానఙ్గీకారే ఇత్యర్థః। తత
ద్వైయర్థ్యాదితి। నిగమనస్య వైయర్థ్యప్రసఙ్గాదిత్యర్థః। అబాధితత్వాదిబోధనస్యైవ ప్రకారాన్
తరేణాసంభవాత్తదుక్తత్వార్థే నిగమనస్యాపరాకాఙ్క్షానిరర్థకత్వే ఇతి భావః। నను సాధ్యసంశయప్రయో
జనేహేతావపేక్షాదీనామప్యవయవత్వాపత్తేః పంచవిధత్వోక్తిరనుచితేత్యత ఆహ సంశయేతి
దిప్రయోజనత్వేతి విధినినాయుక్త్యా। అవయవలక్షణాభావాత్। వాక్యత్వఘటితావయవత్వ
లక్షణాప్రభావాత్। నావయవాః। న్యాయాన్తర్గతత్వేతి। న్యాయసంపాద

అవ|చిం|రఘు

కత్వేనేత్యర్థః। ఉపయుజ్యంతే। అపేక్ష్యంతే। నాధికత్వమితి। న్యాయావయవాధికత్వప్రసంగాదిత్యర్థః। కం-ఠ
క్షోదక్షరేస్మిన్నితి సోపప్లవమానత్వాత్ సోపప్లవమానకతమస్మాగమకత్వమితి ప్రకృతసమాపస్మిత్యర్థః
౭౦ నతావతాతిర్కమితి। నసమర్థ న్యాయసంపాదకత్వమిత్యర్థః। సమయవిశేషాంపయోగిత్వాదితి। వా-
దాంచిత్తత్వాదిత్యర్థః। యత్తత ... ంతరేణ ప్రతివాదినస్తథావిధాకాంక్షాబుద్ధ్యాపాదినా
న్యాయే ప్రయుక్తః తత్త్రైతకావిత్పునస్త్రీఖావాదితి భావః॥ ౫॥ ॥ ఇతి శ్రీమహోపాధ్యాయ రఘు
దేవభట్టాచార్యవిరచితావయవటీకా మణివ్యాఖ్యా సమాప్తా॥

రఘుదెవీయం వయువఖంతాంమణిశివశ్చుఖ శ్రీసమాప్తం॥